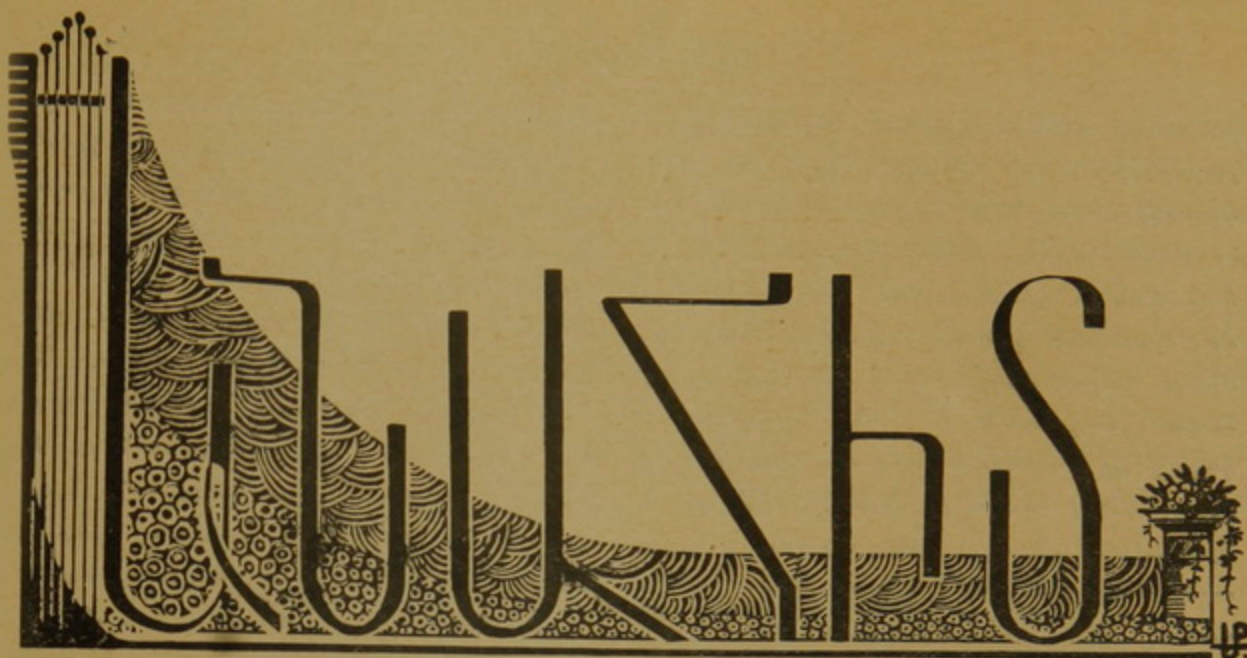

ՀԱՆԴԵՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ե. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 3—4

ՆՈՐ ԵՐՁԱՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ—ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1933

ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

— 00 —

Բ.

Խորհ. Հայաստանի մէջ այժմ զարգացող մտաւոր կեանքի վերածնութեան եռուզեռը նոյնքան — ու մինչեւ իսկ աւելի — յորդ ու զօրեղ է, ինչպէս ըսի նախորդ յօդուածիս մէջ, քան նիւթական վերաշինութեան բազմա-ծեւ յարաճուն բեղմնաւոր շարժումը: Ներկայ յօդուածաշարքով պիտի ջանամ ընդհանուր պատկեր մը տալ մտաւոր զործունէութեան այլազան երեւոյթներուն զոր տեսայ երեւանի մէջ:

Բայց նախ պէտք է նշանակեմ հիմնական զծերը այն նոր կացութեան որ կը պատճառաւորէ ու կը նպաստաւորէ մտաւոր զործունէութեան այդ վերելքը մեր երկրին մէջ:

1. Խաղաղութիւնն ու ապահովութիւնը որ երկրին մէջ ամբօրէն հաստատուած են:

Երէկ, Հայաստան ռազմադաշտ էր, աւրինհեղութիւն ու սով զայն կ'աւերէին, ու պահ մը նոյն իսկ ամբողջական բնաջնջման վտանգը կը սպառնար անոր: Այսօր ան աշ-

խառանքի դաշտ է դարձած: Իր խաղաղ յարաբերութիւնները դրացի երկիրներու հետ, զիտակցութիւնը այդ խաղաղութեան տեւականութեան՝ չնորհիւ խորհ. Միութեան պէս քաղաքական ու զինուորական մեծ զօրութեան մը, որուն մաս կազմող ինքնավար պետութիւն մըն է Հայաստանը, մեր ժողովուրդի կեղծոծական զանգուածին որ հոն հաւաքուած է՝ կարելի կը դարձնեն հանդարտ մտքով եւ իր բոլոր ուժով նուիրուիլ մտաւոր, ինչպէս եւ նիւթական, վերաշինութեան գործերուն, ատոնց համար անհրաժեշտ եղած ու երկար ժամանակի մէջ իրականացող ծրագիրներու գործադրութիւնը կատարել առանց ներկայի անստուգութեան ու վաղորդայնի վտանգներու մտահոգիչ ու խափանիչ խոչընդոտներուն, եւ այդ ծրագիրներուն գործադրութեան մէջ ունենալով նաեւ նիւթական ու բարոյական հզօր օգնութիւնը խ. Միութեան կեղծոծական կաւաւարութեան: Առանց այդ էական պայմանին, տասերեք տարիէ ի վեր ձեռք ձգուած յառաջդիմութիւնները անկարելի պիտի ըլլային:

2. Համախմբում հայ մտաւոր բազմաթիւ ու բազմատեսակ կարեւոր ուժերու՝ խորհրդային Հայաստանի մէջ: Ինչպէս դիտել տուած էի նախորդ յօդուածովս, պատերազմէն առաջ՝ հայ մտաւոր լաւագոյն ուժերը մեծ մասամբ արեւելեան թէ արեւմտեան Հայաստանէն հեռու էին դացած գործել օտար քաղաքներու մէջ (Պոլիս, Թիֆլիս, Պաքու, Մոսկուա, եւն.): Արեւմտահայութեան համար, կացութիւնը աւելի իսկ դէշ է այժմ քան պատերազմէն առաջ, քանի որ Թրքահայաստանի ու Կիլիկիոյ մէջ Հայ չկայ այլ եւս, ու ինչ որ կը վերապրի աղէտէն, եւրոպական երկիրներ, Սուրիա, Եգիպտոս, Ամերիկա կը գտնուի ցրուած, ու փոքր մաս մը՝ Պոլիս եւ Անատոլիոյ քանի մը քաղաքներու մէջ: Արեւելահայոց (ու Արեւմտահայոց Կովկաս ապաստանած հատուածին) համար, կացութիւնը հիմնովին բարեփոխուած է. անոնց մտաւոր լաւագոյն ուժերը ա-

մենամեծ մասամբ համախմբուած են Հայաստանի մէջ: Ատոնցմէ փոքր մաս մը կը մնան Հայաստանի դրացի ու դաշնակից Վրաստանին ու Ատրպէճանին մէջ, (ինչպէս Շիրվան-զադէ, Մակինցեան, Արսէն Եսայեան, Ս. Փլումեան, Սամսոն Յարութիւնեան, Սուրխաթեան, Մատթէոս Դարբինեան, Վ. Ատրեան, Արշալիր Մելիքեան, Ծերուն Թորգոմեան, նկարիչներ Եղիշէ Թադէոսեան եւ Գրիգոր Շարբարջեան, երաժիշտներ Նիկողայոս Տիգրանեան, Արմէն Տիգրանեան, բժիշկներ Բազարատ Նաւասարդեան, Շահպարտեան եւ այլք՝ Թիֆլիս, Յ. Արեւեան դերասանը, Անտոն Մայիլեան երաժիշտը եւ ուրիշներ՝ Պաքու), ու լաւ է որ մնան հոն, որովհետեւ Վրաստանի ու Ատրպէճանի մէջ 700,000էն աւելի Հայութիւն կայ (Հայաստանի Հանրապետութիւնը դեռ չատ փոքր է որպէս զի կարենայ իր այդ բոլոր զաւակներն իր ծոցին մէջ ամփոփել), ու այդ հայկական մեծ համայնքներուն մէջ տոհմային կեանքն ու մշակոյթը պահպանելու համար պէտք է որ անոնց մէջ գտնուին մտաւոր ղեկավար ուժեր: Ատոնցմէ շատերը տրդէն յաճախ կ'երթան Հայաստան ու մշտական հաղորդակցութեան, գործակցութեան մէջ են անոր հետ: Մակինցեան ատեն մը Երեւան էր պաշտօնով. Եղիշէ Թադէոսեանն է որ տարիներ առաջ հոն հրաւիրուած է Պետական Թանգարանը կազմակերպելու համար. Շիրվանզադէ տարուան կէսէն աւելին Երեւան կ'անցընէ. Արեւեան պարբերաբար կուգայ Հայաստան՝ ներկայացմանց մասնակցելու: Կան քանի մը — շատ սակաւաթիւ — ծանօթ մտաւորականներ ալ որ Մոսկուա, Լէնինկրատ կամ Պաթում կը մնան — Աշոտ Յովհաննիսեան, Լուկաշին, Կարէն Միքայէլեան, Հայկ Աղոնց, Վահրամ Փափաղեան, Արմէն Արմէնեան, ինչպէս եւ Ռարախան, Միկոյեան որ խորհ. Միութեան կեղծոծական կառավարութեան անդամ են: Բայց արեւելահայութեան մտաւոր ուժերուն ստուարագոյն մասը Հայաստան կը

դտնուի այսօր: Մեծարժէք բժշկապետներ, ինչպէս Քէչէք, որ Սարգսի Համալսարանին ուսուցիչներէն էր պատերազմէն առաջ, ինչպէս Արէշեան, Կանայեանց, Վահան Արծրունի, Կամսարական, եւ այլք, որ Թիֆլիսի կամ Պաքուի մէջ կը դործէին, ճարտարապետ Թամանեան որ, ռուսական Ակադեմիային անդամ, Փեթրովրատի մեծագոյն արուեստագէտներէն մին էր, ճարտարապետ Բունիաթեան որ իր տաղանդն ու հմտութիւնը Հայաս-

տան կը դործէին, հիմայ Հայաստան հաստատուած են: Ատոնցմէ ոմանք, որ օտար կեանքով ապրող, օտար մշակոյթի համար աշխատող Հայազգիներ էին, այսօր հայ կեանքով կ'ապրին ու իրենց երկրին ու իրենց ազգային մշակոյթին համար կ'աշխատին: Պատերազմէն առաջ Երեւանի կամ Լէնինականի մէջ հաստատուած հայ մեծ մտաւորական մը դժուար էր գտնել. միայն Էջմիածնի ու Վաղարշապատի մէջ ունէինք քանի մը յայտնի

Պետ. Թանգարան — Անիի Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ որմանկարներէն մին (Գրիգոր Լուսաւորիչ Տրդատ Թագաւորի առջև)

տանէն հեռու կը կիրարկէր, կարող ճարտարագէտներ ինչպէս Տէր Աստուածատրեան, մեծ արուեստագէտներ ինչպէս Մարտիրոս Սարեան նկարիչը որ Մոսկուա կը մնար ու ռուս նկարչութեան մէջ նոր դպրոց մը հիմնած էր, Անուշաւան Տէր Ղեւոնդեան, Ռոմանոս Մելիքեան երաժիշտները, Ղամբարեան քիմիագէտը, Աճառեան լեզուաբանը, Մանանդեան պատմագէտը եւ այլքան ուրիշներ, որ Թիֆլիս, Մոսկուա, Բաքու կամ նոր Նախի-

մտաւորականներ, — Մայր Աթոռի Միաբանութեան անդամներ եւ Գէորգեան Ճեմարանի ուսուցիչներ: Այսօր՝ Դերենիկ Դեմիրճեան, Հրաչեայ Աճառեան, Մանուկ Արեղեան, Եղիշէ Չարենց, Յակոբ Մանանդեան, Թ. Թօրամանեան, Ստեփան Կանայեանց, Ա. Աւթանդիլեան, Մ. Ղափանցեան, Երուանդ Շահազիզ, Յուլիկ Խանդատեան, Յ. Զօրեան, Աշխարհբէգ Քալանթար, Ստեփան Լիսիցեան, Արսէն Տէրտէրեան, Միքայէլ Մանուէլեան, Ստեփան Զօր-

եան, Վահան Միրաքեան, Գարեգին Լեւոնեան, Սիմոն Յակոբեան եւ դեռ շատեր, նկարիչներ Աղաջանեան, Կոջոյեան, Գիւրջեան, Գայֆէճեան, Տարադրոս, եւն. երաժիշտներ Տէր Դեւոնդեան, Ռոմանոս Մելիքեան, զործիչներ՝ Սահակ Տէր Գարբրիէլեան, Գր. Վարդանեան, Արամայիս Երզնկեան, Արմէն Անանեան, Երեւան հաստատուած են, այլք Լէնինական, կամ Վաղարշապատ (ինչպէս Սենեքերիմ Տէր Յակոբեան, Էջմիածնի հմուտ մատենագարանապետը), կամ Հայաստանի այլ շրջաններու մէջ: Ասոնց վրայ աւելցած են նոր դէմքեր, գրողներ՝ Ա. Բակունց, Արազի, Դրաստամատ Սիմոնեան, Մկրտիչ Արմէն, Սիրաս, արձանագործներ Ուրարդու Քոչարեան, Վ. Թարեան, Ս. Ստեփանեան, երաժիշտներ Կարօ Զաքարեան, Հարօ Ստեփանեան, Ովսաննա Տէր Գրիգորեան, նկարիչ Արուսթեան, եւն.: Ասոնց միացած է, պատերազմի ատեն Կովկաս ապաստանած թրքահայ զանգուածներուն հետ եկած, կամ տասը տարիէ ի վեր ներգաղթի կարաւաններուն հետ կամ առանձին Հայաստան գացած ու վերջնապէս հոն հաստատուած, արեւմտահայ մտաւորականներու ամբողջ բոյլ մը հին ու նոր, Փանոս Թէրլէմէզեան նկարիչը, խումբ մը գրողներ, Յ. Յակոբեան, Վ. Թոթովենց, Վաղարշակ Նորենց, Ալազան, Ս. Տարօնցի, Խօճիկ, Լեո-Կամսար, Խորէն Սարգսեան, եւն., Արուս Ոսկանեան, Հրաչ Ներսէսեան, Զանան դերասաններ, Արա Սարգսեան արձանագործ, Աղանի Մեսրոպեան դաշնականահարուհի, Ռուբէն Թէրլէմէզեան երաժշտագէտ, Ապտալեան, Զրբաշեան մասնագէտներ, Աղասի Խանջեան, որ այժմ բնդհ. քարտուղարն է Հայաստանի կոմիւնիստ կուսակցութեան, Եղուարդ Զօփուրեան, Պետհրատի վարիչը. այս բոլորը այսօր կ'ապրին ու կ'աշխատին Հայաստանի մայրաքաղաքին մէջ: Սպենդիարեան մեծատաղանդ երաժիշտը որ Մոսկուայի մէջ հռչակաւոր էր պատերազմէն առաջ իր գեղեցիկ ու ինքնատիպ գործերով որ

մաս կը կազմէին ուս երաժշտութեան, վեց - Լօթ տարի առաջ եկաւ Հայաստան հաստատուեցաւ, ուսումնասիրեց կովկասեան ու մասնաւորապէս հայ ժողովրդական երաժշտութիւնը եւ անկից ներշնչուելով գրեց բազմաձայնական զմայլելի կտորներ ու Ալմաստ օփերան, ու զժաղդաբար վաղաժամ մահով վախճանեցաւ երբ այդ նոր ու հարազատ ճամբուն մէջ դեռ շատ գործեր ունէր իր ազգին տալու: Թամանեան, Բունիաթեան, Մարտիրոս Սարեան եւ վերեւ յիշատակուած ուսուցչապետները, ճարտարագէտները, բժշկապետները, որ մեծ մասամբ հայերէն քիչ գիտէին, կամ բնաւ չէին գիտեր, սորված են իրենց մայրենի լեզուն ու լիակատար Հայու կեանքով կ'ապրին այսօր, Հայաստանը նորանոր գեղեցիկ շէնքերով ճոխացնելու, հայրենի հիւանդանոցները ղեկավարելու, հայ նոր սերունդը համալսարաններու մէջ մտաւորապէս պատրաստելու, հայ արուեստն ու գիտութիւնը զարգացնելու կ'աշխատին: Ասոնցմէ մեծագոյնները, եթէ մնային Մոսկուա, աւելի լայն թուղակ պիտի ստանային, աւելի մեծ ու փայլուն կեանք մը պիտի անցընէին, բայց անոնք նախընտրած են զալ Երեւան ու իրենց ժողովուրդին, իրենց վերածնած հայրենիքին համար աւելի ծոցին մէջ աշխատիլ: Թամանեան երբ հրաւիրուած է զալ Հայաստան եւ բնութեամբ է Հայաստանի կառավարութեան հրաւերը, Լէնինի գրած է իր բարեկամ Միամբիկեանին՝ «Մեզի ձգեցէք Թամանեանը եւ ես ձեզի քսան ուս ճարտարապետ զրկեմ անոր տեղ»: Բայց ոչ Միամբիկեան ոչ Թամանեան իրենց որոշումը չեն փոխած, եւ այսօր Թամանեան Հայաստանի վերաշինութեան գործին մէջ հոյակապ գեր մը կը կատարէ:

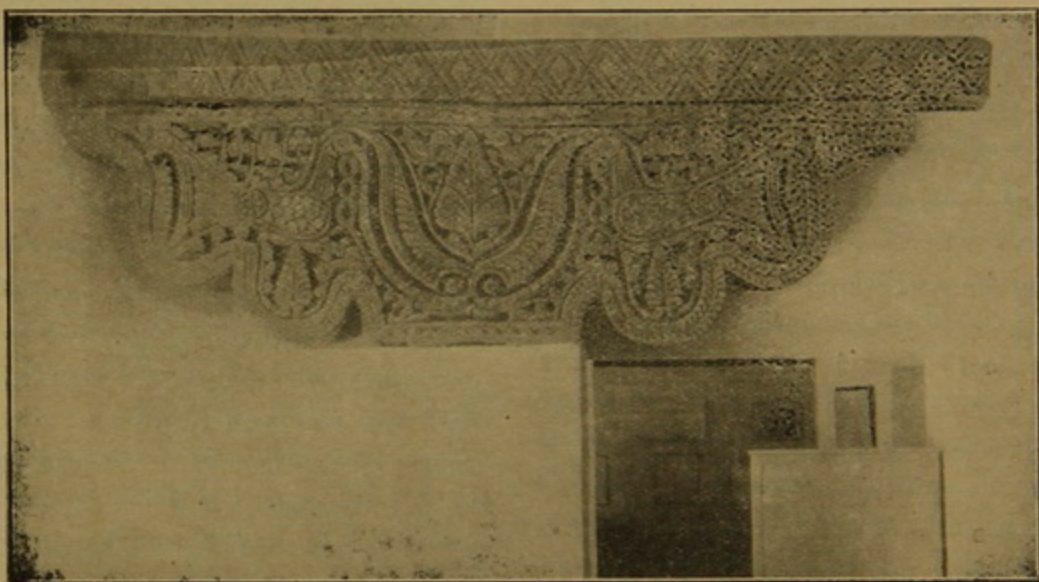
Հայ մտաւոր ուժերու Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ համախմբումը հետեւանք է մեր հայրենիքի այդ շրջանին մէջ ինքնավար պետական կեանքի վերերեւման, եւ կը սկսի 1918էն իսկ, այն օրէն ուր զէպերու բերմամբ

ինքնավար Հայաստան մը ստեղծուեցաւ: Բայց Ուրհրդային Միութեան անդամակցելով Հայաստանի քաղաքական միաւորի գոյութեան տեւականութիւնն ապահովուելէն ի վեր, այդ համախմբման երեւոյթը աւելի եւս խրախուսուած, շեշտուած, բազմապատկուած է:

Հին ու նոր, արեւելահայ եւ արեւմտահայ աւժերու Հայաստանի Հանրապետութեան ծոցին մէջ այդ համախմբումը կ'իրականացնէ արդէն, ոչ թէ միացեալ եւ անկախ Հայաստա-

հետ զաղափարներ վտխանակել, Հայաստանի ներկային ու ապագային վրայ խօսիլ անոնց հետ:

3. Բոլոր մտաւորական գործիչներուն կեանքը ապահովուած է: Կառավարութիւնը կենսաթոշակ յատկացուցած է անոնց, ըլլան ուսուցիչ, գրող, գիտուն, նկարիչ, երաժիշտ, արձանագործ կամ ճարտարապետ, գերաւան կամ ճարտարագէտ: Գրողները, բանասէրները, գիտունները, Էրբ գործ մը կը յօրինեն,

Պետ. Թաւգարան. Սեւանայ վանիէն փայտեայ խոյակ մը

Նը, որ դժբաղդարար անիրականանալի երազ մըն է ներկայ պայմաններուն մէջ, այլ միացեալ եւ հայ ազգը՝ ինքնավար Հայ Պետութեան ծոցին մէջ, ինչ որ արդէն իսկ մեծարժէք ու ամենաբեղմնաւոր նորութիւն է, թանկագին ու սրտապնդիչ իբր ներկայի իրականութիւն եւ մեծապէս յուսատու իբր լաւագոյն ապագայի մը երաշխիք ու նախապատրաստութիւն:

Ինծի համար հրճուանք մըն էր՝ այն մէկ ամսուան միջոցին զոր անցուցի Երեւան, ամէն օր ամէն տեղ հայ տաղանդի այլազան երեսները ներկայացնող մտաւորականի մը կամ մտաւորականներու խումբի մը հանդիպիլ, անոնց գործերը տեսնել, ծրագիրներն իմանալ, անոնց

ապահովութիւնն ունին որ Պետական Հրատարակչութիւնը — կամ՝ որոշ մարդի մը մէջ անոր օժանդակող Մեղրոնեան Գօնտի Զանձնաժողովը — պիտի յանձն առնեն անոր տպագրութիւնը. ու Երեւանի Պետական մեծատարած Տպարանը, որ նոր ըէժիմի կարեւոր հիմնարկութիւններէն մին է, հետոյ է հասնիլ կարենալէ հրատարակելի պատրաստ աշխատութեանց որ զէջերով կը սպասեն իրենց կարգին, եւ պէտքը կը զգացուի դեռ աւելի ընդարձակելու այդ մեծ չէնքն ու իր ներքին կազմածքը. թերեւ թոյլ տրուի նաեւ որ մասնաւոր տպարաններ ալ հաստատուին՝ թեթեւեղեղ համար Պետական Տպարանին հետզհետէ ծանրա-

ցող բեռը: Կենսաթոշակէն զատ, կառավարութիւնը մասնաւոր վճարում ալ կ'ընէ արուեստարդէտներուն, ճարտարապետներուն, ճարտարադէտներուն՝ ամէն մէկ ապսպրուած գործի կամ զնուած աշխատութեան համար: Կրօնները, բանասէրները իրենց նոր տպուած երկրորդութեանց ամէն մէկ ֆորմային համար որոշ վճարում կը ստանան Պետհրատէն կամ Եկեղեցեան ֆօնտի Եանձնաժողովէն: Աս ալ նշուածին է, Հայաստանի ինչպէս ամբողջ Խորհ. Միութեան մէջ, եւ նորութիւն մը զոր խորհ. րէժիմին ամենէն կատաղի թշնամին խկ չի կրնար չգնահատել:

3. Հայ տարրի եւ հայ լեզուի տիրապետումը Հայաստանի մէջ:

Երկրին ազգաբնակչութեան ստուար մեծամասնութիւնը (հարիւրին իննսունը) Հայ է, է: Հայերէնը պաշտօնական, տիրական լեզուն է հոն: Հայ մտաւորական գործիչը հոն իր հայրենի հողին վրայ իր ցեղային միջավայրին մէջ կը դաւայ ինքզինքը, միմիայն իր պապեանական լեզուն կը լսէ հոն ամէն տեղ, համալսարանին ու բանակին, թատրոնին ու վարչական շրջանակներուն մէջ, այդ լեզուով է որ կը մտածէ, կ'արտայայտուի ու կը գործէ: Ինչքան ալ իր մտայնութիւնը միջազգայնական ըլլայ, կամ ինչքան ալ րէժիմին տիրող ոգին միջազգայնական մտայնութեան մը մօտենալու հարկադրէ զինք, իր արտայայտելիք կեանքը, բարքերը, տիպարները, բնակարանները մեծ մասամբ տեղական ու ցեղային են, ու իր արտայայտութեան գործիքը՝ զուտ հայկական:

Հայ տարրին Հայաստանի մէջ մեծամասնութիւն կազմելը արդիւնք է ոչ միայն պատերազմի ատեն եւ պատերազմէն յետոյ պատահած շարք մը դէպքերու (որ ոչ — հայ տարրերու թիւին նուազումը եւ հայ ազգաբնակչութեան թիւին յաւելումը յառաջ բերին), այլ եւ այն դիւրութեանց զոր ներկայ կառավարութիւնը տուաւ՝ նոր բնակարաններու շինութեան հոգ տանելով ու ամէն տեսակի գործեր

ստեղծելով՝ թէ՛ խորհ. դրացի երկիրները բռնակող Հայերու եւ թէ՛ արաւսահմանէ գաղթողներու, որ զան Հայաստան հաստատուին: Իսկ հայ լեզուին ու մշակոյթին տիրապետումը արդիւնք է, ոչ միայն հայ պետական կեանքի վերահաստատման, այլ եւ նոր րէժիմի մէկ հիմնական սկզբունքին, որով Խորհ. Միութեան մաս կազմող իւրաքանչիւր Հանրապետութեան մէջ այդ երկրի ժողովուրդին լեզուն ու մշակոյթին է որ պէտք է տիրեն ու դարգանան: Մարքսեան ղեկավարները այդ սկզբունքին յարած են ոչ թէ « ազգասիրական » սոստիւններէ առաջնորդուած, այլ որովհետեւ այդպէսով կը մտածեն ուժերու խնայողութիւն ընել, չստիպելով իւրաքանչիւր երկրի աշխատաւոր ժողովուրդը որ օտար լեզու մը իր բոլոր անձնական ու հանրային պէտքերուն բաւելու չափ սորվելու համար ուժ վատնէ. անոնք կը մտածեն թէ ընկերվարական գաղափարներու տարածումն ու արմատացումը աւելի արագ ու բնական կերպով կը կատարուին, երբ այդ գաղափարները իւրաքանչիւր երկրի մէջ այդ երկրի լեզուով հաղորդուին անոր ժողովուրդին: Այս կուսակցական վարդապետական նկատումներուն կը միանան նաեւ անշուշտ մարքսեան ղեկավարներու մօթին մէջ գնահատումն ու յարգանքը իւրաքանչիւր ցեղի ուրոյն մշակոյթին մէջ պարփակուած գեղեցկագիտական ու բարոյական արժէքներուն, զոր ցարական բռնակալ րէժիմը կը ձգտէր ոռոսական քուրային մէջ հալեցնել, մինչ « բանւորներու եւ գիւղացիներու իշխանութիւնը » կ'ուզէ որ անոնք պահպանուին ու դարգանան: Եթէ այս բոլորին մէջ « ազգասիրութիւն » բանաձեւը տեղ չունի, արդիւնքը այն է ինչ որ ազգասէր Հայ մը պիտի ցանկար: Եւ ատիկա հիմնական ուժ մըն է հայ մշակոյթին ամրացման եւ ուղեւորման համար: Միեւնոյն սկզբունքները իւրաքանչիւր խորհրդային երկրի օտարացեղ փոքրամասնութեանց հանդէպ ալ կիրարկելով, այդ փոքրամասնութիւններուն ամէն դիւրութիւն կը տրուի իրենց տոհմային դըպ-

րոցներն ունենալու, իրենց լեզուով գրականութիւն արտադրելու: Քիւրտները առաջին անգամ Հայաստանի մէջ է որ խրախուսանքով ու օգնութեամբ Հայաստանի կառավարութեան եւ մտաւոր ղեկավարներուն՝ կը սկսին իրենց լեզուով ու լատին այբուբենով գրաւոր մատենագրութիւն մը ստեղծել, արտադրել գրական գործեր, իրենց լեզուին ու պատմութեան վերայ գիտական ուսումնասիրութիւններ կատարել: Բայց եւ հայ լեզուն ու մշակոյթը այնքան զօրեղ ու տիրող են հոն՝ իրենց զանգուածով ու փայլով, որ օտարացել փոքրամասնութիւնները, թուրք, յոյն, քուրդ, վրացի, ինքնաբերաբար սորվելով երկրին պաշտօնական լեզուն, այժմ Հայոս պէս հայերէն կը խօսին, կը գրեն ու կը կարդան: Այդ բարենպաստ կացութիւնը անշուշտ հայ մտաւորականին վրայ՝ զինքը իր ցեղային միջավայրին աւելի եւս կապող, իր ժողովուրդի կեանքին ու մտքին բնական ու ինքնայատուկ գոյնն ու կնիքը աւելի խորապէս իր վրայ դրոշմող ազդեցութիւն մը կը գործէ, որմէ հայ մշակոյթը հետզհետէ աւելի լայն չափով պիտի օգտուի իր ցեղային ինքնատուութիւնը շեշտելու համար:

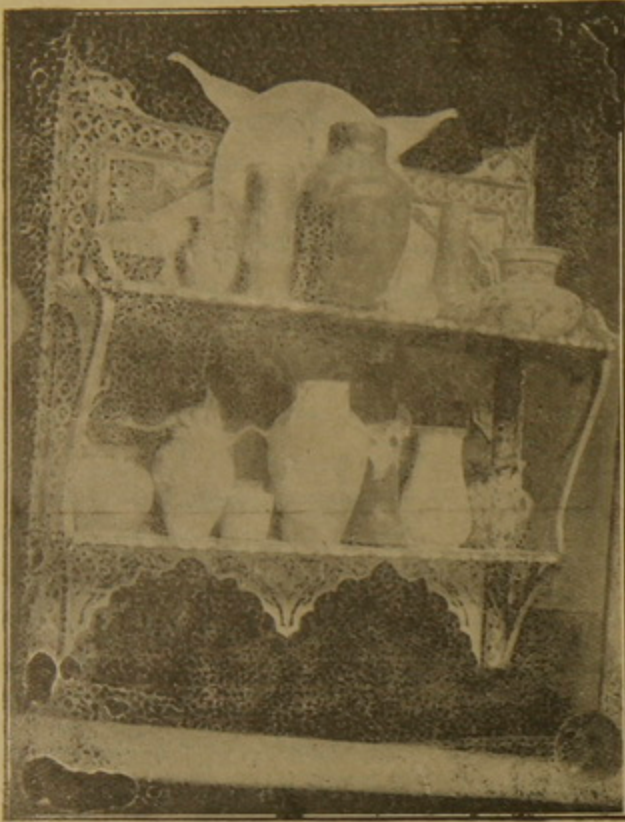
4. Ընթերցող — ինչպէս եւ թատերասէր, գեղարուեստասէր — հասարակութեան անսխալ խնթաց ստուարացումը:

« Անգրագիտութեան դէմ պայքարը » անամէջ բանաձեւ մը չէ, Հայաստանի՝ ինչպէս ամբողջ Խորհ. Միութեան մէջ. իրողութիւն մըն է, եւ ամենէն դրական արդիւնքներէն մին է խորհրդային ըէժիմին: Բաղմաթիւ են նոր բացուած դպրոցները. գիւղերու մէջ ինչպէս եւ իւրաքանչիւր քաղաքի ամէն մէկ թաղին մէջ հաստատուած վարժարաններէն զատ, ուր բոլոր ծնողքները պարտաւոր են իրենց զաւակները դրկել, գործարաններուն ու զինուորական կայաններուն մէջ կան դասընթացներ առնուս մնացած գիւղացիներուն համար: Ոչ միայն իւրաքանչիւր գիւղի մէջ հաստատուած է այժմ « խրճիթ — ընթերցարան » մը, այլ եւ իւ-

րաքանչիւր գործարան ու իւրաքանչիւր զինուորական կայան ունի իր մատենադարան — ընթերցարան: Գործարաններէն մէկ քանին այցելած ատենս, ինծի ցոյց տուին նաեւ այդ ընթերցարանները: Այդ գործարաններէն մէկուն մէջ՝ հանդստեան պահին հանդիպեցայ, ու տեսայ բաւական ընդարձակ ընթերցարան՝ բանւորներով լեւի — լեցուն, որոնք զլուսնին կախած գրքի մը, հանդէսի մը կամ լրագրի մը վրայ, ամփոփուած ու լուկ, ընթերցման հաճոյքին մէջ իրենց ձեռական ծանր աշխատանքէն յոգնութիւն կ'առնէին: Գործարաններէն իւրաքանչիւրը ունի նոյն իսկ իր « պատի լրագիրը », պատին փակցուած մեծ թղթի թերթ մը՝ ուր ամէն մէկ բանուոր իրաւունք ունի իր քննադատութիւնները կամ թելադրութիւնները բանաձեւել փոքրիկ յօդուածներով, եւ կամ՝ բանաստեղծութեամբ մը, երգիծական գրուածքով մը կամ ծագրանկարով մը իր աշխատակցութիւնը բերել անոր:

Ուսման տարածումին նուիրուած այդ մեծ ու յարաճուն ճիգը զոր ի գործ կը դնեն խորհ. ըէժիմին ղեկավարները, իր կուսակցական ներքին մասնաւոր նպատակն ալ ունի՝ բաց ի տգիտութեան դէմ պայքարի ընդհանուր նպատակէն: Անոնք տգիտութիւնը նեցուկ մը, գործակից մը կը նկատեն — եւ իրաւամբ — հին ըէժիմի բռնակալ, դրամապաշտ, կղերամուգ գիրին: Ուսում ստանալով, իւրաքանչիւր գիւղացի, իւրաքանչիւր բանուոր կարող պիտի ըլլայ կարգալ նոր ըէժիմի ոգիով տոգորուած գրուածքներ, եւ՝ սակաւթիւ ուսեալ ու տիրող դասակարգի մը կիթան կովը մնալու տեղ՝ նոր ըէժիմին գիտակից, անկեղծ, համոզուած կողմնակից մը պիտի դառնայ:

Այս մտածումն ալ է որ մղած է խորհրդային ղեկավարները՝ Միութեան զանազան ազգերու տոհմային մշակոյթը պահպանելու եւ նոյն իսկ այդ մշակոյթներուն զարգացումը խրախուսելու: Պետութեան բոլոր ցեղերուն ուսուցման ծրագիրը՝ ցարական, « իմփերիա-

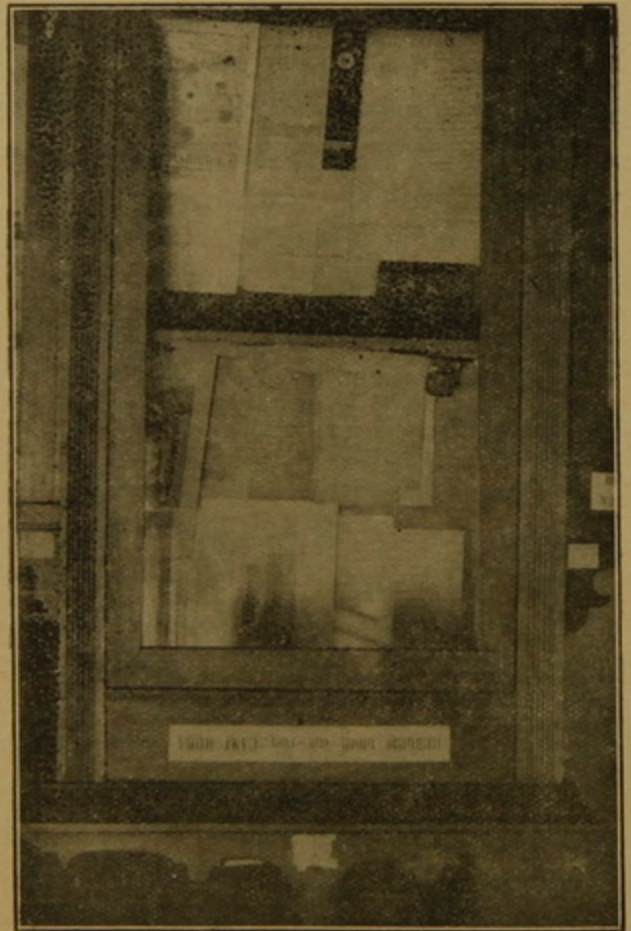

Պետ. Թանգարան. Հայկական ամանեղէններ

լիթական» յղացում մըն էր: Միեւնոյն բըռնաւորական սխտեմն ընդգրկելով, ուստի ազգայնամոլութեան՝ հետեւարար եւ ցարականութեան (կամ ուէ ազգայնամոլ տիրամոլ ուստի ըէթմի մը) վերադարձը դիւրացուցած պիտի ըլլային: Թոյլ տալ որ Միութեան անդամ եզոզ իւրաքանչիւր երկրի ժողովուրդը իր բռնիկ լեզուով արտայայտուի, իր ուրոյն մշակոյթը զարգացնէ, նախ՝ նոր ըէթմին պիտի կապէ այդ բոլոր աշխարհի ցեղերը, որոնց բնականաբար ընտանի ու սիրելի են իրենց լեզուն, արուեստը, մշակոյթը. յետոյ, աշխատաւոր դասակարգին — ինչպէս ըսի արդէն վերեւ — ժամանակի եւ ուժերու խնայողութիւն մը պիտի ըլլայ. ինչո՞ւ ստիպել ոչ — Ռուսեր, որ օտար լեզու մը, ռուսերէնը, հիմնովին սորվելու համար երկար ջանք թափեն, երբ իրենց իսկ լեզուով կրնան աւելի դիւրաւ ու աւելի շուտ հասնիլ նոյն էական նպատա-

կին, որ է ըմբռնումը նոր աշխարհայեացքին, յարումը նոր խոհարար, գիտակից գործակցութիւնը մարդկային նոր ընկերութեան մը կերտումին:

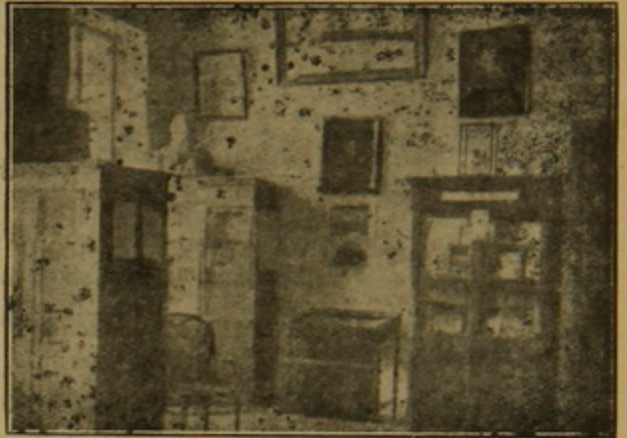
Ծիշդ միեւնոյն մտայնութեամբ է որ Միւրապ — Մաշթոց վարդապետը հայ գիրը հնարեց, հայ գրաւոր մատենագրութիւնը հիմնեց (Էնրիւնի վարդին մէջ ատիկա որոշ ցոյց տըրուած է). անոր գլխաւոր նպատակներէն մին էր իր ժամանակի նոր խոհարար, քրիստոնէութիւնը տարածել, ժողովրդականացնել, արմատացնել Հայաստանի մէջ: Ասորերէն ու յունարէն Աստուածաշունչով կարելի չէր ատոր հասնիլ. այդ լեզուները անձանօթ ու խորթ էին ժողովրդական դանդումներուն, եւ անոնք յարած իր մնային իրենց հին աւանդութեանց զոր կը

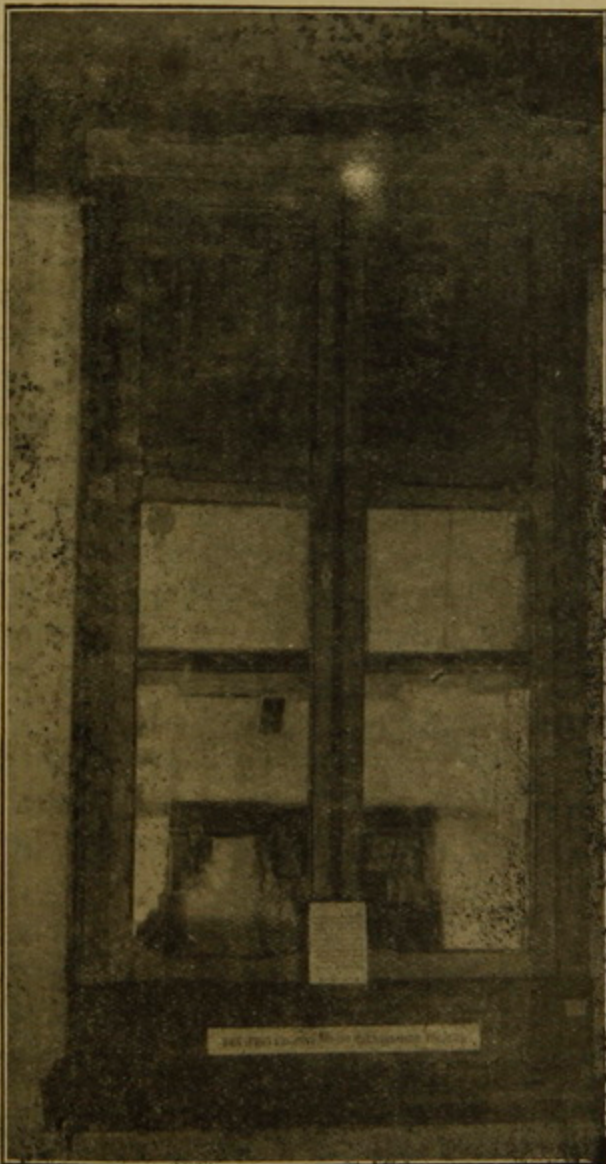
Պետ. Թանգարան

Սայեաթ — Նովայի պահարանը

յաւերժացնէին հայերէն երգեր, պատմութեաներ, հէքեաթներ, դիւցազնական կամ դիցարանական քերթուածներ: Հայ դրի գիւտը, եւ անոր հետեւանքով՝ նոր կրօնքին սուրբ գիրքերուն եւ անոնց մեկնաբանութեան հայտացումը եւ հայ լեզուով դպրոցներու հաստատումը, իսկապէս քրիստոնէացուց հայ ժողովուրդը, զայն վերջնապէս անջատեց հեթանոսական անցեալէն (թէպէտ եւ անշուշտ անկից մնացին իր մէջ տարրեր, կենսունակ, դրական, ան-

Պետ. թանգարան. Գրական Բաժին
Խաչ. Արովեանի, Պ. Պոռեանի եւ Ղ. Ա.
զայեանի անկիւնները:

Պետ. թանգարան. Գրական Բաժին.—
Գ. Սունդուկեանի պահարանը

ջնջելի տարրեր որոնք՝ միանալով քրիստոնէական նորամուտ (ու գերակշիռ դարձած) տարրերուն՝ վերջ ի վերջոյ կազմեցին մեր ազգային մշակոյթը իր ամենէն ծաղկեալ ու լիակատար ձեւով:

Ե. դարուն այդ մեծ շարժումէն մեր ժողովուրդը օգտուեցաւ, ոչ միայն քրիստոնէանալով, այսինքն յարելով աւելի նոր ու բարձր քաղաքակրթութեան մը, ինչ որ Մեսրոպի եւ Սահակի գլխաւոր նպատակներէն մին էր — ու խեղճ ամենէն հիմնականը, — այլ եւ մտաւոր կեանքի իր մէջ զարգացմամբ ու տարածմամբ՝ նրբանալով, զօրանալով, բարձրանալով, իր ազգային ինքնութեան աւելի զօրեղ գիտակցութիւն մը ստանալով, եւ կերտելով քաղաքակրթութիւն մը որ աւելի ազգային գոյն ունէր քան ինչ որ մինչեւ այն ատեն մեր երկրին պանազան ցեղերը — որ դեռ չէին ձուլուած միակ ազգի մը կաղապարին մէջ — կրցած էին արտադրել:

Այդպէս եւ այսօր, Խորհ. Հայաստանի մէջ կրթական գործին տրուած լուրջ մղումը, դրականութեան, դիտութեան, արուեստներու ընծայուած աջակցութիւնը՝ համայնալար վարդապետութեան տարածումը միայն չէ որ

ունին իբր արդիվնք, այլ աւելի ընդարձակ, խոր ու բարերար հետեւանք մը. այն է ժողովրդական բոլոր խաւերուն մէջ թափանցումը ուսման սիրոյն, մտաւոր կեանքի ճաշակին, գրական, գիտական, գեղարուեստական արտադրութեանց համար յարգանքի:*

Պատերազմէն առաջ Հայոց մէջ ամենէն աւելի տարածուած հայ թերթը (օրինակ՝ Պոլսոյ Բիւզանդիոնը) 6 - 7000 բաժանորդէն աւելի չէ կրցած ունենալ, իսկ ամենէն ժողովրդական դարձած գիրքը չեմ կարծեր որ 1500 - 2000 օրինակէն աւելի ծախուած ըլլայ: Իսկ այժմ « Հայաստանում ... հրատարակում են, կը գրէ Վ. Օհանեան՝ Հոկտեմբեր - Նոյեմբեր յորեկեանական հատորի « Մեր մամուլը » բաժնին մէջ, 9 կեդրոնական, 17 շրջանային, 5 գործարանային, բազմաթիւ խորհրդատեական, կոլտնտեսական եւ դպրոցական տպագիր թերթեք, միաժամանակ պարբերական մամուլն ընդգրկում է 17 կեդրոնական ժուռնալներ, թերթերի ընդհանուր տարեկան քիւրաժը, 1921 թուի 10,000ի դիմաց, 1932 թուին բարձրանում է 129,000ի: Ըստ պարբերականութեան, չորս օրաթերթեր ունինք, 53,000 թիրաժով, երկու երկօրեայ թերթ, 18,000 թիրաժով, քսաներեք հնգօրեայ թերթ, 52,000 թիրաժով եւ երկու տասնօրեայ թերթ՝ 5,000 թիրաժով:

Գալով նոր հրատարակուած գրքերու, ատենց բովանդակութեան հետզհետէ ճոխացող ու այլազանութեան դիմող արժէքին վրայ այս յօդուածաչափքիս յաջորդ մասերուն մէջ պիտի խօսիմ. հոս կ'ուզեմ միայն քանի մը օրինակ յիշատակել՝ անոնց տարածման չափը ցոյց տալու համար: « Լէնինեան Սերիա » ընդհանուր տիտղոսով մատենաչափի գրքերը, 1922էն 1932ին, տպուած են՝ ամէնը միասին՝ 100,000 օրինակ. « Լէնինի երկեր » ու հայերէն թարգմանութեան 13րդ հատորը 1932ին տպուած է 8,000 օրինակ. Սթալինի « Լէնինի գծի հարցերը », 1931ին, տպուած է 10,000 օրինակ. Մարքսի եւ Էնկէլսի գործերէն ոմանց

թարգմանութիւնները պարունակող հատորները՝ 1932ին՝ տպուած են 10,000ական օրինակ: Շիրվանզադէի Կեանքի Բովից սքանչելի գործին առաջին հատորէն, որ Հայաստան երթալէս հազիւ տարի մը առաջ լոյս տեսած էր, մէկ օրինակ չկրցայ գտնել հոն եղած միջոցիս, թէեւ տպուած էր քանի մը հազար օրինակ. երկրորդ հատորը երեւցաւ Երեւանէն մեկնելէս քիչ յետոյ, ու նամակէ մը կ'իմանամ որ արդէն քանի մը ամիս առաջ անոր բոլոր օրինակները սպառեր են: Նոյն իսկ բանաստեղծութեանց հաւաքածու մը, ինչպէս « Արեւմտահայ Բանաստեղծներ » հատորը, որ երեք տարի առաջ լոյս տեսած եւ 6000 օրինակ տպուած էր, Այազանէն ու Նորենցէն Երեւան գտնուած միջոցիս իմացայ թէ ամբողջովին սպառած էր արդէն եւ թէ մտադիր էին նոր տպագրութիւն մ'ընել:

Երեւանի երեք թատրոնները, « Պետական »-ը, « Բանտրական »-ը եւ « Պատանեկան »-ը, ինչպէս եւ սինեման (« Հայ կինօն »), լի են միշտ խուռն բազմութեամբ: Եօթն անգամ գացի Պետական թատրոնը, ամէն անգամուն՝ ասեղ ձգելու տեղ չկար: Եւ ի՞նչ ուշադիր, ի՞նչ խանդավառ հասարակութիւն: Պետական Թանգարանը լեցուն է միշտ այցելուներով, մանաւանդ « Հանդստեան օրերուն » (խորհրդային վեցօրեայ շաբաթին վեցերորդ օրը « Հանդստեան օր » կը կոչուի եւ նոր րէժիմի կիրակին է):

Պէտք կա՞յ բացատրելու թէ մտաւորական գործիչներուն համար, եւ երկրին մտաւոր կեանքին մէջ վաղը դեր մը կատարելու պատրաստուող երիտասարդութեան համար, ի՞նչ սրտապնդիչ քաջալերութիւն մը, ի՞նչ թանկագին մղիչ ուժ մը կը կազմէ այդպիսի ըմբռնող, գնահատող, սիրող ստուար հասարակութեան մը գոյութիւնը:

5. Վերջին նորութիւն մը եւս, ու էական նորութիւն մը, տիրապետումն է խանդավառիչ բարոյական ուժի մը, որ կը վարէ հոն ամէն ինչ, որ կը զգացուի ամէն բանի մէջ եւ որ, ինչ վերապահումներ ալ ունենանք երկրին մէջ

այժմ իշխող վարդապետութեան ինչ ինչ կէտերուն մասին, հոն յայտնուող վերաշինութեան, վերանորոգման մեծ շարժումին գլխաւոր ներշնչողն է, անոր զօրութեան ու թափին կեդրոնական աղբիւրը:

Երէկ, մեր երկրին մէջ, ինչպէս հայ ժողովուրդի բոլոր հատուածներուն մէջ, մտաւոր շարժման մղիչ գլխաւոր գաղափարը՝ մեր գերի ազգին ազատագրման իտէալն էր, եւ ասոր յարակից ու լրացուցիչ՝ մեր ազգային պատմութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը լիովին ճանչնալու եւ օտարներուն ճանչցնելու, եւրոպական բարձրագոյն քաղաքակրթութեանց օգնութեամբ մեր ազգային մշակոյթը ճոխացնելու, մեր կրթական գործը զօրացնելու, հայ տարրին յառաջդիմութիւնը իրականացնելու, եւ ատոնցմով՝ մեր ազգին քաղաքական յարութիւնը դիւրացնելու խորունկ ու իշխող տենչն էր: Ատոր քով, ուրիշ ամէն բան երկրորդական կը թուէր. ընկերական հարց, միջազգային խնդիրներ քիչ տեղ ունէին մեր ժողովուրդի (Արեւմտահայոց՝ գրեթէ ամբողջապէս, Արեւելահայոց մեծագոյն մասին) յուպական աշխարհին մղիչներուն մէջ. ընկերութեան միջազգային շարժման յարումը բերել մեր ազգային ազատագրման գործին կցելը՝ ուսեալ գերման ընկերութեաններու ազդեցութեամբ տոգորուած ափ մը կովկասահայ մտաւորականներու գործն էր եղած ու զանգուածին մէջ չէր տարածուած, ու բնական էր որ այդպէս ըլլար, քանի որ մեր ժողովուրդը կը զգար որ անհրաժեշտ բարիքէ մը, էական իրաւունքի մը իրականացումէն զրկուած էր, այն է իր քաղաքական ազատութենէն, իրեն պատկանող, իր ազգային տունը կազմող հողամասէ մը, ինքնայատուկ հայրենիքէ մը, եւ թէ ուրիշ բոլոր հարցերէն առաջ պարտք կար այդ հարցը լուծելու: ԺԹ. դարու մեր ամբողջ կրթական ու գրական, նոյն իսկ գիտական ու գեղարուեստական վերածնութեան շարժման մէջ այդ իտէալն է որ կ'իշխէ, անհատական ու

բոլ քացառութիւններով ու քանի մը փոքր խմբական զարտուղութիւններով: Այսօր, արտասահմանի Հայութեան մէկ մասին մէջ, այդ իտէալն է որ նոյնութեամբ կը տիրապետէ, այն մասին մէջ որ Պորտ. Հայաստանի գոյութիւնը հայ ցեղի ազատագրութեան հարցին որոշ չափով լուծումը չի նկատեր ու կը շարունակէ չորս հովերէն սպասել միացեալ եւ անկախ Հայաստանի մը հրաշալի ստեղծումը: Արտասահմանի Հայութեան մէկ ուրիշ հատուածին համար, երէկուան իտէալն է որ դարձեալ լայն տեղ մը կը գրաւէ իր մտաւոր աշխարհին մէջ, սակայն այն տարբերութեամբ որ այդ հատուածը (որուն մէջ եմ ես ինքս ալ) Պորտ. Հայաստանի գոյութիւնն ու զարգացումը մեր ազգային ազատագրման էական տենչին մասնական, բայց կարեւոր ու բեղմնաւոր, իրականացում մը կը նկատէ եւ անոր յառաջդիմական բնաշըջութենէն միայն կը յուսայ մեր ազգային ամբողջական իտէալին իրականացման ապագայ աստիճանական լրացումը, ու նաեւ ընկերական, իմաստասիրական, գեղեցկագիտական հարցերու մասին իր ուրոյն ըմբռնումները պահպանելով հանդերձ՝ կը շահագործուի այն միջազգային համամարդկային մեծ հարցերով որոնց որոշ ուղղութեան մը եւ ծրագրի մը համեմատ լուծման յանդուգն փորձ մը կը կատարուի մեր երկրին մէջ ալ՝ ինչպէս Պորտ. Միութեան բոլոր երկիրներուն մէջ: Իսկ մեր երկրին մէջ ապրող հայ ժողովուրդին ու մանաւանդ անոր ղեկավարներուն համար, ընկերական հարցն է որ մղիչ իտէալը կը կազմէ՝ իրեն հիմքը եղող մարքս - լենինեան իմաստասիրական, քաղաքական, գեղեցկագիտական ըմբռնումներու խորհրդով: Մարդկային նոր ընկերութիւն մը — աւելի արդար, աւելի եղբայրական ընկերութիւն մը — հիմնելու եւ այդ իտէալով տոգորուած նոր մշակոյթ մը կերտելու կամքն է որ կը կազմէ հրայրքը Հայաստանի ժողովուրդին այժմեան ղեկավարներուն, ոչ միայն անոնց որ համայնավար

արձանագրուած են եւ իբր կուսակցական կ'ապրին ու կը գործեն, այլ եւ անկուսակցական «ուղեկից» մտաւոր ուժերուն: Թամանեան, Տէր-Աստուածատրեան, Շիրվանզադէ, Իսահակեան, Դ. Դեմիրջեան, Ս. Զօրեան, Միքայէլ Մանուէլեան, Յովհաննէս Յակոբեան, Մարտիրոս Սարեան, Փանոս Թէրլէմէզեան, Հրաչեայ Աճառեան, Յակոբ Մանդինեան, Թորոս Թօրամանեան, բժիշկներ Վահան Արծրունի, Ս. Կամսարական, Արէշեան, Կանայեանց եւ ուրիշ այնքան կարեւոր մտաւորականներ, որ համայնավար չեն, իրենց բոլոր սրտով եւ իրենց բոլոր ուժերով կ'աջակցին իրենց ժողովուրդի մշակոյթին ճաշաման, մտաւոր գործունէութեան զօրացման, տարուած գրաւուած են նոր կեանքի մը կերտումին, նոր մշակոյթի մը կազմաւորումին, նոր Հայաստանի մը դարբնումին սխրալի (եւ զուտ ազգային տեսակէտով ալ ոգեւորիչ) շարժումէն: Համակրութիւնը զոր ատենք ունին դէպ ի այդ նոր շարժումը, փափաքը զոր կը զգան անոր մասնակցելու, դիւանագիտական կամ շողոքորթական քօմետի մը չէ, լիովին անկեղծ է: Խելացի ու հեռատես Հայ մը, ինչ վարդապետութեան ալ յարած ըլլայ, կրնա՞յ չգրաւուիլ այդ շարժումէն եւ անոր մէջ իր բաժինն ունենալ չուզել, երբ ակներեւ է թէ այնտեղ կատարուող աշխատանքը, ընկերական նոր իրաւակարգ մը հաստատելու ձգտելէ զատ, եւ՝ խորքին մէջ՝ ատկից վեր, հայ ժողովուրդի իր հայրենիքին մէջ բազմացումը, զօրացումը, պետական ինքնուրոյն կեանքով դարգացումը ունի իբր արդիւնք եւ թէ այդ կերտուող նոր մշակոյթը ոչ թէ միմիայն տառապէս ըմբռնուած «ձեւով ազգային, բովանդակութեամբ միջազգային» արտադրութիւն է, այլ եւ այդ իտէալին յարուցած ոգեւորութեամբ՝ ազգային մշակոյթին պահպանումը, վերանորոգումը, զօրացումն ու ամրացումն է:

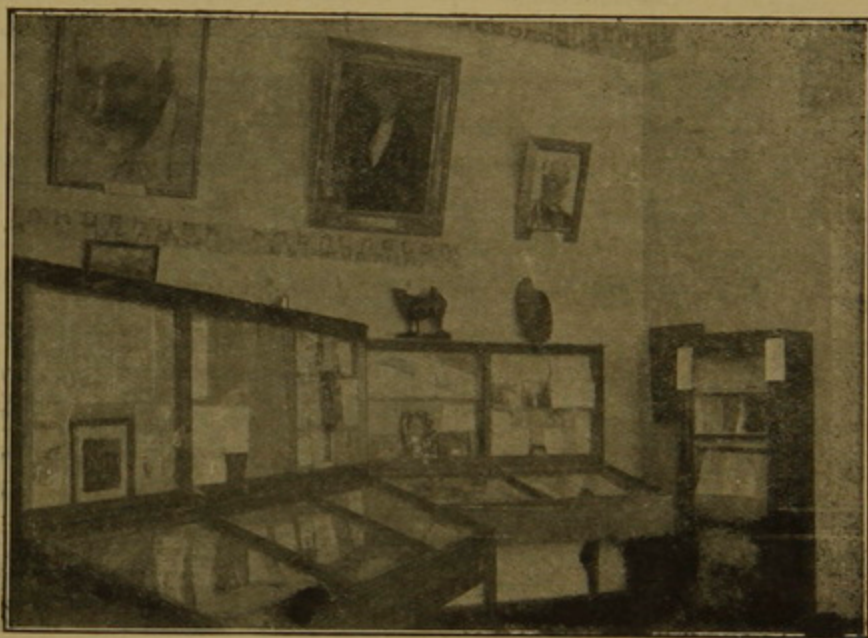
Ատիկա կրկնութիւնն է՝ մեր երկրին

մէջ՝ այն մեծ երեւոյթին որ տեղի ունեցաւ Ե. դարուն (այդ բազդատութիւնը միշտ աչքի առջեւ ունենալու է ճշդապէս ու խորապէս ըմբռնելու համար ինչ որ այսօր կ'անցնի մեր հայրենիքին մէջ): Քրիստոնէութիւնն ալ գերազանցապէս միջազգային, համամարդկային շարժում մըն էր, որուն մէջ «ազգասիրութիւն»ը քիչ տեղ կը բռնէր, իսկ ազգայնամոլութիւնը՝ բնաւ: Մեր Ե. դարու մտաւոր վերածնութեան ղեկավար Հայրերուն համար, յոյն կամ ասորի սուրբերը իրենց շատ աւելի մօտիկ էին քան իրենց ցեղին հին հեթանոս թագաւորները, Պաղեստինի մէջ յայտնուած նոր Աստուածն էր ճշմարիտ Աստուածը եւ բնիկ Անահիտն ու Վահագնը սուտ Աստուածներ էին. եւ սակայն քրիստոնէութեան այդ միջազգային իտէալը, Հայաստանի մէջ ծնունդ տալով հայ լեզուով նոր մշակոյթի մը կազմաւորման, իբր արդիւնք ունեցաւ, ինչպէս վերեւ դիտել տուի արդէն, աւելի խորապէս ու տեսականօրէն «ազգային» քաղաքակրթութեան մը կերտումը, աւելի ազգային քան ինչ որ մեր ցեղն ունեցեր էր մինչեւ այն ատեն:

Այդպիսի վերանորոգիչ շարժումներն ունին անչուշտ իրենց չափազանցութիւնները, իրենց կողմնակալութիւնները, մէկ բառով՝ իրենց ժխտական կողմերը: Նորէն կրօնական ոգւով այդ երկու շարժումներուն միջեւ համեմատութիւնն է — որովհետեւ համայնավար շարժումը, հակառակ իր անաստուածական եւ զուտ մարդկային վարդապետութեան մը վրայ հիմնուած ըլլալուն, կրօնական բնոյթ ունի, աշխարհիկ միատիքականութիւն մըն է, — նորէն այդ համեմատութիւնն է որ պիտի լուսարանէ ու ճշդէ ներկայ շարժման մէջ ժխտական տարրին չափը, տարողութիւնը, եւ պիտի ցոյց տայ անոր մեղմացման, դարմանման ճամբան: Ժխտական տարրը՝ այդպիսի դադափարական նորարեր շարժումներու մէջ, որ չեն կրնար առանց տարամերժ, աններող

ժողովականության նախնական փուլի մը յայտ-
նուիլ եւ ինքզինքնին հաստատել, մտածման
ազատութեան խափանումն է, տարանման աշ-
խարհայեացքներու անկաշկանդ արտայայտ-
ման անհնարութիւնը, միակ վարդա-
պետութեան մը միահեծան տիրապետութիւ-
նը, ուրեմն եւ ճշմարտութեան հետապնդման
կարեւորագոյն գործիքներէն մէկուն՝ ազատ
բանավէճին՝ անդոյութիւնը, եւ արուեստի ու
գրականութեան մէջ՝ անշղթայ մտածման

գտնուի, աղէտներու շարքէ մը յետոյ իր
վերականգնման, ինքնամփոփման այս առաջին
չրջանին մէջ, ամենէն էական, անմիջականո-
րէն էական բարիքը՝ ապահովութիւնն ու խա-
ղաղութիւնն է, և ատոր համար օգտակար են
այդ սահմանափակումներն ու սեղմումները, որ
ի հարկէ ժամանակաւոր հանդամանք ունին։
Հոտ ալ, եթէ համեմատութիւն ընենք՝ քրիս-
տոնէութեան առաջին շրջանին եւ համայնա-
վար բեթիմի այս առաջին փուլին միջեւ, կը

Յ. Թումանյանի, Յովհ. Յովհաննիսեանի, Մուրացանի եւ խորիք.

գրականութեան պահարանները.

այլադան ձեւերով լիակատար թարգմանումին
բացակայութիւնը, միակողմանի տեսութեան
մը, գոյնի մը, չեչտի մը գերիշխումը։

Անշուշտ, ռամկավարական երկիրներու ի-
րաւակարգը, իր ուրոյն թերութիւններով
հանգերձ, նախընտրելի է մեզի համար, քանի
որ անոր մէջ կը տիրէ բարիք մը որ զարգա-
ցած մարդուն համար էական է, այն է մտած-
ման եւ անհատական նախաձեռնութեան ազա-
տութիւնը։ Պէտք է նկատենք սակայն որ մեր
երկրին համար, որ աշխարհագրապէս, քաղա-
քականապէս փափուկ կացութեան մէջ կը

գտնենք միւսնոյն մենատիրութեան երեւոյթը,
ու քրիստոնէութեան առաջին շրջանին մէջ
յայտնուող գերակշիռ նոր ոգիի մը տիրապե-
տումը աւելի եւս աններող, աւելի բացարձակ
կը տեսնենք։ Ե. դարու մեր նորահաստատ
գրաւոր մատենագրութեան բոլոր արտադրու-
թիւնները շատ աւելի միադոյն են քան այն
գրականութիւնը որ այսօր կը ծաղկի Պոր-
հայաստանի մէջ։ Պորենացին Ե. դարու
մարդ չըլլալը ատով ալ արդէն կ'ապացուցուի,
քանի որ այդ այնքան ինքնատիպ ու բարդ
մատենագրին մէջ քրիստոնէական ոգիին հետ

կը գտնենք նաեւ հեթանոս հին ելլադայի զիւցաղնաշունչ ու գեղասէր մշակոյթին սրտագին յարում մը, ըմբռնում մը եւ հետեւողութիւն մը, զոր բուն իսկ է. դարու հայ մատենադիրներուն մէջ չենք տեսներ: Եթէ սակայն է. դարուն մեր մէջ տիրող այդ խստութիւնները չըլլային, հայ մտքին քրիստոնէացումը չէր կատարուեր, եւ այդ քրիստոնէացումը բարիք մըն էր անշուշտ, որովհետեւ քրիստոնէական աշխարհայեացքը իր էական գծերուն մէջ բարձր է հեթանոսական աշխարհայեացքէն. եւ յարեւով այդ նոր, կենդանի, աւելի խոր, աւելի նուրբ ու աղնիւ վարդապետութեան, որ նոր ժամանակներու քաղաքակրթութեան հիմքը պիտի կազմէր, Հայը կը նրբանար, կը բարձրանար, Արեւելքի յառաջադէմ նորամիտ ազգերէն մին կը դառնար: Այդ վերանորոգումը իր մէջ կատարուելէն ու ամրանալէն յետոյ, քրիստոնէացած Հայը, յաջորդ դարերուն, հետզհետէ աւելի լայնամիտ ու թոյլատու դարձած, կը ճոխացնէր, կը լրացնէր իր նոր մշակոյթին կերտումը՝ քրիստոնէական ոգիին խառնելով իր հին հեթանոսական մտայնութենէն ու մշակոյթէն ինչ որ կը մնար իր մէջ կենդանի, գեղեցիկ ու բեղմնաւոր, մեղմացնելով վանական ղեկավարներուն վերացական ու մոլեռանդ, աշխարհատեաց ու անդենատենչ մտայնութեան տիրապետումը մեր գրականութեան մէջ, ժողովրդական ազատ ու կենսախայտ քնարին ազդեցութեան տակ՝ աշխարհիկ լարը միացնելով երկնահունչ լարին ու եւս քան զեւս առաջնոյն տալով գերակշռութիւն, քրիստոնէական ոգւոյն հիմնական գծերուն մնալով սակայն միշտ հաւատարիմ: Նոյն երեւոյթն է որ այսօր կը կրկնուի Հայաստանի մէջ:

Հայը միշտ եղեր է՝ իր մեծամասնութեան մէջ՝ բնազդօրէն, ցեղային խառնուածքով, իր հողին յարած եւ աշխատանք սիրող, — հողագործ, արհեստաւոր ու բանւոր, ու նաեւ

արուեստագէտ: Իր հողին հաւատարիմ այդ հայ զանգուածն է որ կազմած է մեր «ազգը», կերտած ու պահպանած է մեր հայրենիքը, ստեղծած ու զարգացուցած է հայ մշակոյթը: Բայց եւ հայ ցեղին մէջ միշտ, է՛ն հին օրերէն մինչեւ այսօր, գոյութիւն ունեցած է բաւական ստուար տարր մը՝ արկածախնդիր ու եսասէր, որուն մէջ անձնական զօրութեան, փառքի, վայելքի տենչը շատ աւելի ուժեղ եղած է քան սէրը հայրենի հողին (այն սէրը որ վառ էր միշտ իրենց երկրին հաւատարիմ մնացողներուն մէջ, ինչքան ալ այդ երկիրը աւելի աղքատ ըլլար ու անուշ քան ուրիշ հզօր ու փայլուն երկիրներ): Եթէ Հայը ա՛յնքան հին ժամանակներէ սկսեալ իր երկրէն հեռու զանազան երկիրներու մէջ բաւական մեծ թիւով արդէն ցրուած կը գտնենք, — ինչ որ մեր իբր ազգ տկարութեան եւ դժբաղդութեան գլխաւոր պատճառներէն մին կազմած է, — ատիկա հետեւանքը եղած է ոչ միայն զրտէն արշաւող բռնակալ ուժերու որ արհաւիրքներու ենթարկած են երկիրը, իր հայրենիքէն հեռու վտարած են ժողովուրդին մէկ մասը եւ ստիպած են ուրիշներ ալ որ իրենք իսկ այդ սարսափներէն փախչելու համար աւելի ապահով ու բարգաւաճ երկիրներ ապաստանին, այլ եւ հետեւանքը եղած է ինքնաբեր ներքին մղումին այդ արկածախնդիր, վայելասէր ու փառասէր տարրին, որ նոյն իսկ յարաբերաբար խաղաղ շրջաններու, իր հողը ձգած ու զացած է աւելի հարուստ երկիրներ՝ բաղդ փնտռելու, ինչքեր դիզելու, անձնական մեծ դիրքերու հասնելու, վայելքով լի կեանք մը ինքզինքին ապահովելու: Այդ տարրը գոյութիւն չէ ունեցած մեզի դրացի Վրացւոց մէջ, ոչ ալ եւրոպական կարգ մը փոքր ժողովուրդներու մէջ (Պելճիբացիք, Հոլանտացիք, Զուիցերիացիք, Տանրմարբացիք, Ռումանացիք, եւն.), որոնք իրենց երկիրներու ամենասեւ օրերուն ալ՝ անկից հեռանալ չեն խորհած, բայց գոյութիւն ունեցած է նաեւ

Յունաց մէջ, ու ծայրայեղ, բացառիկ չափով մը՝ Հրէից մէջ: Այդ տարրը մերթ օտար երկիրներու մէջ յառաջ բերած է տաղանդաւոր անձնաւորութիւններ որոնք պատիւ բերած են ցեղին՝ անոր բարձր կարողութիւնները ապացուցանելով մեծագոյն երկիրներու բեմերուն վրայ, կամ տոհմասէր տիպարներ որ զօրութիւն, հարստութիւն, բարձր դիրք ստեղծելէ յետոյ՝ ուզած են որ ատոնցմէ իրենց հայրենիքին ու ազգին օգուտ մը բերեն, բայց եւ յաճախ տուած է ուժեղ անհատականութիւն-

յաչս համաշխարհային կարծիքին:

Հայաստանի մէջ այժմ տիրող վարդապետութիւնը, — անհատներու նուիրում համայնքին եւ այդ համայնքին բնակավայրը եղող հողին, աշխատանքի պաշտամունք, յարգանք հանդէպ ցեղին լեզուին ու մշակոյթին, ընկերական արդարութեան եւ մարդկային եղբայրութեան իրականացման տենչ, իրենց նմանները հարստահարող ու շահագործող մարդոց դէմ ատելութիւն, սէր պարզ, բնական, շուայլութենէ ու զեղխութենէ զերծ կեան-

Պիտ. Թանգարան

Վարդգէս Սուրենեանի «Ետ-մահուան ցուցահանդէսի» մէկ մասը.

ներ որ իրենց ծագումը սքօղելով՝ օտար դիմակի տակ նշանաւոր հանդիսացած են (եւ այսօր բանասէրներու քրտնաջան աշխատանքին շնորհիւ է որ անոնցմէ ոմանց հայ ցեղէն բղխած ըլլալը կ'ապացուցուի), ու վերջապէս այդ տարրը ծնունդ տուած է նաեւ եսամոլ, շահամոլ, մամոնայապաշտ մարդոց, որ տկարութիւն մը եղած են ցեղին համար, անոր վարկին վնասած են, անոր ճշմարիտ դէմքը (որ աշխատաւոր, ճարտարաձեւն, արուեստագէտ ազգի մը դէմքն է) չարափոխելով

քի, — պատրաստելու վրայ է սերունդ մը, ուր այդ եսամոլ, վայելամոլ, դրամապաշտ տարրը պիտի չկարենայ զարդանալ, որ պիտի ըլլայ սուլի քան երբեք յարած ու նուիրուած իր հողին եւ իր ժողովուրդին: Ինչ որ կայ ցեղին մէջ ազնիւ ու մաքուր, շնչաւոր, խորանալու, զօրանալու վրայ է հոն, այլասիրութեան վրայ հիմնուած այդ բեթիմին մէջ, — եւ ատիկա մեծ ու բարերար երեւոյթ մըն է(1):

(1) Այս մասին, Խորհ. Հայաստան եր-

Գալով այդ բեթիմին ժխտական կողմերուն, անոր մոլեռանդական չափազանցութեանց, սեղմումներուն, միակողմանիութեանց, ծայրայեղ խստութեանց, ասոնք — որ, ինչպէս ըսի արդէն վերեւ, կրօնական բնոյթ ունեցող վերանորոգչական շարժումներու առաջին շրջանին անխուսափելի եղած են միշտ, — սկսած են արդէն մեղմանալ, բեթիմին ամբանալուն հետեւանքով, ու հետզհետէ աւելի պիտի չափաւորուին, ինչքան նոր բեթիմը իր էական գծերուն մէջ ինքզինքը զգայ վերջնապէս հաստատուած ու տեսական: Մեր հին պատմութեան մէջ, քրիստոնէական վերանորոգիչ շարժումը այդ չափաւորումի, լայնացումի, ճոխացումի, ճապկացումի փուլին հասաւ այն ատեն միայն երբ այդ նոր աշխարհայեացքը թափանցած, իւրացուած եւ արմատացած էր ժողովուրդին մէջ, երբ այդ նոր կրօնքը այլ եւս ազգային հաստատութիւն մը, տեղական ու տոհմային աւանդութիւն մը դարձած էր. եւ ասոր համար քանի մը դարեր պէտք եղան այն ատեն, մինչ Խորհ. Հայաստանի՝ ինչպէս ամբողջ Խորհ. Միութեան մէջ, տասնեակ մը տարի յետոյ՝ արդէն իսկ այդ լայնացումը որոշ չափով սկսած է:

Խորհրդային բեթիմի առաջին շրջանին, Հայաստանի մէջ աւելի խոր էր խորամաստ անցեալին ու ներկային միջեւ, աւելի բուռն էին տեւելութիւնն ու արհամարհանքը դէպ ի ամէն ինչ որ մեր պատմութեան ու քաղաքակրթութեան — ինչպէս եւ ընդհանուր մարդկային քաղաքակրթութեան — անցեալին կը վերաբերի. կ'ուզէին ստեղծել բոլորովին նոր գրականութիւն մը եւ արուեստ մը, որ ո եւ է կապ չունենային անցեալի ժառանգութեան հետ, որ ըլլային զուտ պրոլետարական, (որպէս թէ անցեալին մէջ գոյութիւն ունեցած ըլլար ճշմարիտ գրականութեան եւ արուեստի

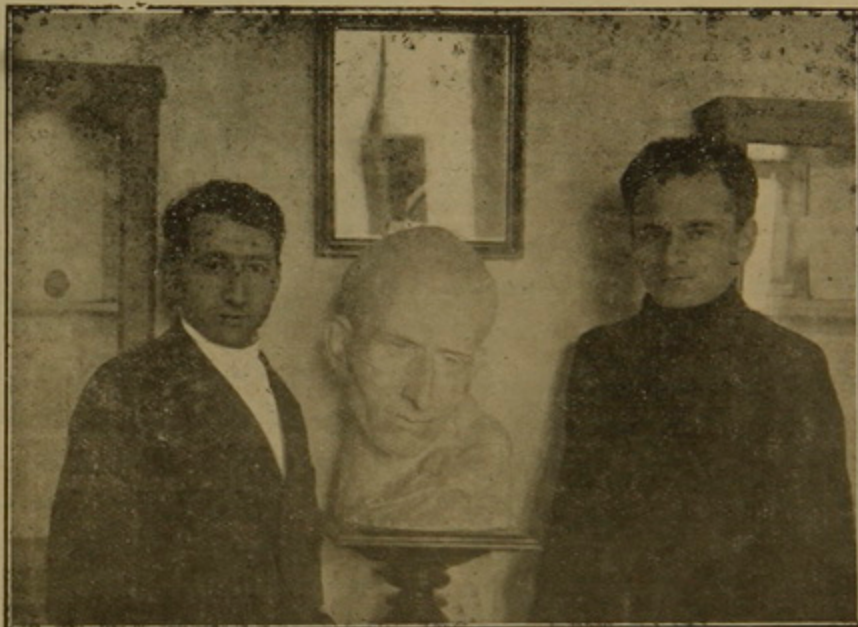
ո եւ է գործ որ զուտ աղնուապետական կամ պուրժուայական եղած ըլլար): Այդ ոգւով տողորուած քննադատներ քաջքնցին նոյն իսկ Զարենցն ու Բակունցը՝ որովհետեւ զուտ համայնավարական — պրոլետարական չէ եղեր անոնց գրականութիւնը, այլ անհատապաշտական — յեղափոխական. քաջքնցին Մկրտիչ Արմենը, որովհետեւ իր նկարագրած «էնթուզիստ» երիտասարդը տեսլական գեղուհի մը կը փնտռէ, առանց ճշդելու թէ այդ գեղուհին պրոլետար մըն է թէ պուրժուա. քաջքնցին Թամանեանն ու Քաջաղունին, որովհետեւ իրենց շինած նոր շէնքերուն մէջ փոխանակ զուտ «բանւորական ճարտարապետութեան մը» իտէալն հետապնդելու, Անիի հին «կրօնական» ոճէն փոխառութիւններ ըրած են մերթ: Դեռ մինչեւ այսօր այդ մտայնութեամբ քննադատներ չեն պակսիր (վերջերս կը տեսնէինք ատոնցմէ մին որ Գուրգէն Մահարիի «Մանկութիւն եւ Պատանեկութիւն» զմայլելի գիրքին կը մեղադրէր մանկութեան հին օրերու կեանքին համար գորովագին շեշտ մը պարունակելը, ու վերջերս նոյն իսկ վառ — կարմիր Եղիշէ Զուբարը քաջքնողներ եղեր էին՝ իբր իր այսինչ գործին մէջ «ճամբէն որոշ ճամբով շեղած»: Բարեբաղդաբար, տեսաբանական ծայրայեղութեանց անձնատուր քննադատներն ու գրուածքները երկար կեանք չեն ունենար եւ տաղանդով ու կենդանութեամբ լի գեղարուեստական արտադրութիւններն են որ մշտապէս ապրելու սահմանուած են ու բուն գրականութիւնը կը կազմեն. ասիկա դարաւոր հիմնական կանոն մըն է, որուն հանդէպ բացառութիւն չի կրնար կազմել մեր երկիրը: Նկատելի է, ինչպէս ըսի, որ այս վերջին տարիներուն, եթէ մէկ կողմէ նոր գիի անխառն արտայայտումը պահանջող խստամբեր քննադատները կը շարունակեն իրենց թթու քարոզը, միւս կողմէ լայնամտութիւն մը սկսած է արդէն յայտնուիլ մեր երկրի մտաւոր կեանքին մէջ: Այդ երեւոյթը սկսած է Մոսկուա եւ անկից եկած տարածուիլ

Թալէս Բանի մը տարի առաջ ընդարձակօրէն գրած եւ արդէն՝ Պոսթընի Պայթար Բերքին «Հայկական յարութիւնը» տիտղոսով մէկ յօդուածաշարքիս մէջ:

մեր երկրին մէջ եւս։ Կօրքին է որ քանի մը տարի առաջ այդ արուեստական ծայրայեղ սեղմումներուն սխալ ու խեղդիչ հանգամանքը ցոյց տուած է, ու Սթալինին թելադրած է առաջին առնել այդ չափազանցութեանց որոնք նոր գրականութեան ու արուեստին արդիւնքով օգտուիլ անցեալի ժառանգութեան առողջ ու յաւիտենապէս կենդանի ու զեղեցիկ մասերէն, բռնադատելով զանոնք աւելի նոր բեթմին քարոզն ըլլալու քան իրական գեղարուեստի գործ, կը տկարացնէին, կ'անհամցնէին զա-

նոր արտադրութեանց մէջ աւելի լայնաշունչ ուղղութիւն մը կը սկսի տիրել, որ, նոր վարդապետութեան հիմնական գծերուն հաւատարիմ մնալով հանգերձ՝ աւելի ազատութիւն կուտայ արտադրողին ներշնչումի ընդարձակման, երեւակայութեան ու զգայնութեան ինքնեկ, բնական արտայայտման։

Երեւան գտնուած միջոցիս, ուսւ համայնաւար ծանօթ գեղեցկագէտ գրագէտ մը, Սլավինսքի, եկաւ հոն արտասանել բանաստեղծութիւն մը ուր կ'ըսէր — ըստ այն ամ-

Պետ. Թանգարան

Վահան Տէրեանի անդրին, գործ Յակոբ Դիւրջեանի.

(Զախ կողմը՝ Եղիշէ Զարեց, աջ կողմը՝ Գուրգէն Մահարի).

նոնք. ան է որ ջնջել տուաւ խտիրը «պրոլետարիոյներու» եւ «խորհրդային ուղեկից գրողներու» միջեւ, որով եւ անկից ի վեր բոլոր մտաւորական արտադրողները, համայնաւար կամ անկուսակցական, «խորհրդային» մակդիրը միայն կը կրեն. անկից ի վեր է որ ուսւ դասականներու գործերը ամբողջութեամբ, ինչպէս եւ եւրոպական մեծ դասականներու գործերու թարգմանութիւնները կը վերհաստատուին, գրական ու գեղարուեստական

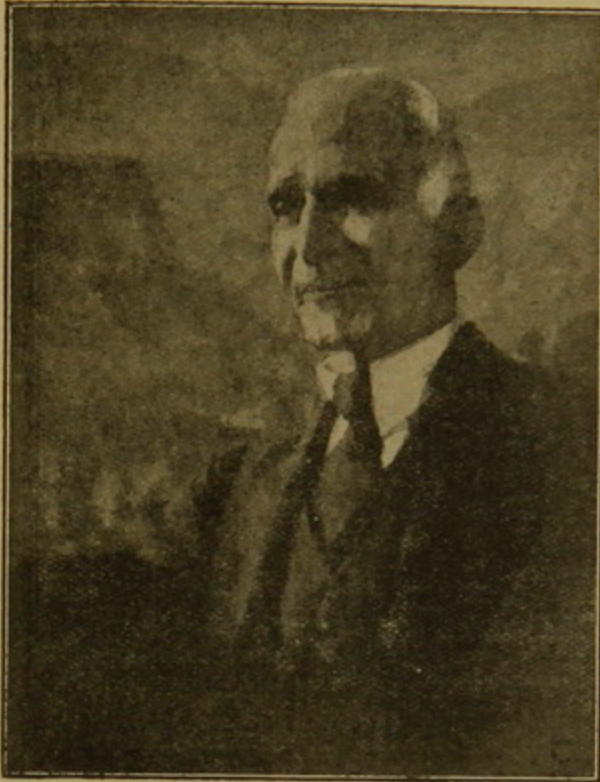
փոփոխ զոր հորի. Հայաստանը հրատարակած էր — թէ պէտք չէր՝ լաւ համայնաւար ըլլալու համար՝ գրականութիւնն ու արուեստը սեղմել սահմանափակել ընկերական հարցին մէջ միայն, ներշնչման միմիակ նիւթ առնել բանւորը եւ իր դատն ու պայքարը. ատիկա էական նիւթերէն մէկն է, կ'աւելցնէր, նոր գրականութեան, բայց ոչ միակը. կան յաւիտենական մեծ նիւթեր ներշնչման, սէրը, մահը, անհատական հոգիի տոամենքը, մարդ-

կային ճակատագրի խորունկ հարցերը, տիեզերական կեանքի խորհուրդները: Նոր բեթիմի գրադէտն ու արուեստագէտը, կ'ըսէր ան, յարած մնալով հանդերձ իր յեղափոխական աշխարհայեացքին եւ անոր մէջէն տեսնելով ամէն ինչ, պէտք է նաեւ արտայայտէ այդ մեծ նիւթերը, պէտք է ձգտի թարգմանել կեանքը իր ամբողջութեան մէջ, իր բոլոր երեւոյթներով: Այս տեսութիւնը զոր ես ինքս մէկէ աւելի անգամ արտայայտած էի Խորհ. Հայաստանի նոր գրականութեան նուիրած յօդուածներու մէջ, ուրախ եղայ զայն Երեւանի մէջ ուսւ հեղինակաւոր գեղեցկագէտ-քննադատի մը բերնով բանաձեւուած ըլլալը: Մտաւոր հորիզոնի այդ ընդարձակումը, որ Մոսկուայի մէջ արդէն կատարուած իրողութիւն մըն է, սկսած է նաեւ Հայաստանի մէջ: Զարեհի «Իպիքական Լուսաբաց»-ին, Մահարիի, Ալազանի, Նորենցի բանաստեղծութեանց հատորներուն ինչ ինչ աղւոր էջերը, Շիրվանզադէի «Կեանքի Բովից»ը, Դեմիրճեանի, Ակսէլ Բակունցի, Ստեփան Զօրեանի, Մկրտիչ Արմէնի, Վահան Թոթովենցի եւ զեռ ուրիշներու կենսալից պատմութիւնները, երաժշտական, ճարտարագիտական, նկարչական, արձանագործական այլապան ներշնչումներով նորագոյն գեղեցիկ արտադրութիւնները, զանազան նիւթերու վերայ բանասիրական, գիտական ուսումնասիրութիւնները որ սկսած են երեւալ, հորիզոնի այդ ընդարձակման նշաններն են: Սայեաթ - Նովայի երգերու, Թումանեանի «Հէքեաթ»ներու նոր տպագրութիւնը, Արեւմտահայ բանաստեղծներու հատորը, Պարոնեանի, Օտեանի, Պետրոս Դուրեանի, Շիրվանզադէի, Նար-Դոսի, Դերենիկ Դեմիրճեանի ամբողջ գործերու հաւաքածուներուն հրատարակումը, Արշակունիի եւ Թումանեանի երկերու լիակատար ժողովածուին տպագրութիւնը որ որոշուած է եւ ի մօտոյ կը սկսի իրագործուիլ, ուստի եւ արդարեւ հին ու նոր մեծ հեղինակներու գլուխ-

գործոցներուն հայերէն թարգմանութիւնները որ ծրագրուած են ու քիչ ատենէն պիտի լոյս տեսնեն պարբերաբար, Խորհ. Հայաստանի մէջ գեղարուեստական ոլորտին ընդլայնման ապացոյցներ են նոյնպէս:

Այդ վերահրատարակումներուն մէջ՝ գեղ-շուած են «ազգայնական» ու «կրօնական» ոգւով տողորուած էջերը, այն կտորները որ տարբեր են այժմեան տիրող աշխարհայեացքէն կամ անոր ներհակ: Դուրեանի հատորին մէջ չեն դրած անոր հայրենասիրական տաղերը (մինչ Մոսկուայի մէջ՝ ինչպէս իրադեկ բարեկամներ յայտնեցին ինծի՝ Կոկոլի, Փուշքինի, Թոլսթոյի, Տոսթոյեւսքիի, Չեխովի եւ այլ դասական հեղինակներու ամբողջ գործերը կը վերահրատարակուին՝ առանց ու եւ է յայտաւան): Նորէն սակայն առաջին ու կարեւոր քայլ մըն է որ կը կատարուի մեր երկրին մէջ, ու երկրորդ քայլն ալ կ'առնուի անշուշտ ի մօտոյ: Երեւանի Վերելք ամսագրին մէջ, տեսայ Վ. Թերզիպաշեանի մէկ յօդուածը, ուր այդ երկրասարդ գրողը, խօսելով Դուրեանի հատորին վրայ, փափաք կը յայտնէր որ յաջորդ տպագրութեան մէջ Պետհրատը անոր բոլոր բանաստեղծութիւնները դնէ, իրր պատմական ժառանգութիւն, իբր մեր երէկուան մտաւոր կեանքի բնորոշ վաւերացութիւն, եւ կ'առաջարկէր որ Պետհրատը Դուրեանի թատերագրութիւններուն ու նամակներուն ալ վերահրատարակում մ'ընէ:

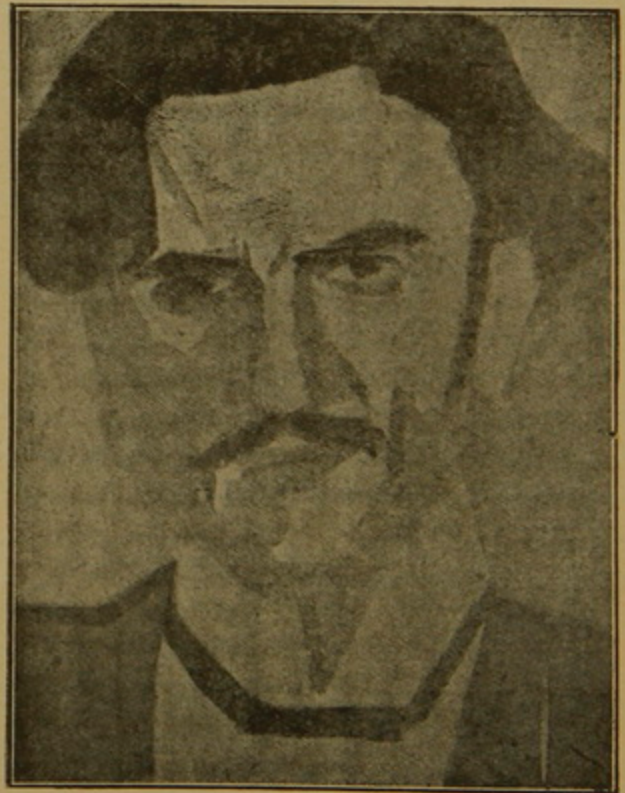
Թիւ քննադատ մը Պետհրատը մեղադրած ըլլալով Դուրեանի պէս «հին» բանաստեղծի մը գործերը հրատարակած ըլլալուն համար, Աղասի Խանջեան, ու եւ է Հայ համայնավարէ աւելի թունդ համայնավար, բայց եւ հարադատ Հայ ու ճշմարիտ գրականութեան եւ արուեստի ըմբռնում ու սէր ունեցող նրբաճաշակ միտք, արտասանեց վերջերս ուժեղ ու գեղեցիկ ճառ մը հերքելու համար այդ նեղմիտ մեղադրանքը: Այդ ճառը արտատպուեցաւ, ոչ միայն Ապագային, այլ նոյն իսկ Յառաջին

Պետ. Թանգարան. Դիմանկար Յովհաննէս Թումանեանի. Գործ եղիշէ Թադէոսեանի

մէջ, գնահատական տողերով: Բայց Յառաջ
կը սխալէր՝ իր գնահատումէն յետոյ դիտել
տալով թէ ճառին վերջին մասը կը հակասէր
առաջին մասին: Ես հակասութիւն չեմ տեսներ
հոտ: Մեր նոր գրականութիւնն ու արուեստը
կերտողները, կ'ըսէ Խանջեան, պէտք է ճանչ-
նան նախկին շրջաններու գործերը, գնահա-
տեն անոնց մէջ ինչ որ կայ անթառամօրէն
գեղեցիկ եւ օգտուն այդ գեղեցկութիւննե-
րէն՝ իրենց նոր աշխարհայեացքը արտայայ-
տելու, իրենց նոր արուեստը կերտելու հա-
մար, բայց պէտք չէ տարուին այդ հին գոր-
ծերու մէջ արտայայտուած այն զաղափար-
ներէն ու ձգտումներէն որ հակառակ են նոր
աշխարհայեացքին, պէտք է այդ հին գործերուն
զաղափարաբանութիւնը ենթարկեն իրենց
«մարքս-լենինեան քննադատութեան», պէտք է
հետո մնան անոնց հին ոգիէն եւ օգտուն մի-
այն անոնց մէջ գտնուող «մարդկային» առողջ

ու մնայուն տարրէն ու մանաւանդ անհատա-
կան հանճարի կամ տաղանդի հոն տուած
արուեստի օրինակելի գեղեցկութիւններէն,
պէտք է ջանան իրենք ալ ըլլալ այնքան վար-
պետ արուեստագէտ որքան այդ հիները, բայց
իրենց ժանամակի ոգին, իրենց ընդգրկած նոր
վարդապետութեան շունչն ունենան միշտ ի-
րենց առաջնորդ: Նոյն տրամաբանութեամբ
Խանջեան նոյն ճառին մէջ կը շեշտէ պէտքը
Հայոց սրտամութիւն մը քննական ու գիտա-
կան ոգւով խմբադրելու եւ զայն նոր սերուն-
դին ձեռքը տալու, որովհետեւ հասկանալի է
անցեալը քննադատել, անոր չարն ու բարին
զանազանել, բայց անըմբռնելի եւ աններելի
յիմարութիւն է անցեալը անգիտանալ, կտրը-
ւիլ անկից, եւ սպառազին մէջ կարծել կարենալ
նոր կեանք մը ստեղծել: Հետեւողական է
Խանջեան իր ճառին մէջ, ուր արտայայտուած
է իրր համայնափար, բայց իրր լայնամիտ ու
ճաշակաւոր համայնափար, իրր Կօրքիի եւ Սթա-

Պետ. Թանգարան, կենդանագիր Գարեգին Լեւոնեանի. Գործ Մ. Սարեանի

լինի դժած ուղղութեան ուղիմ ու հաւատա-
քիմ հետեւորդ: Մենք իսկ, որ համայնավար
չենք, երբ նարեկացին կը կարգանք, անոր
քնարերգական զօրութիւնը սքանչացմամբ կը
գնահատենք, բայց ատոր համար անոր միջ-
նադարեան կենսատեաց մոլեռանդ վանականի
աշխարհայեացքը չենք բաժնէր: Ազատական
եւ ընկերավարական Անաթոլ Ֆրանսը կը հիա-
նար Պոսիւէին վրայ՝ իբր մեծ ոճ ունեցող
հոյակապ գրագէտի, բայց անոր հիմնական
գաղափարներէն փարսաններով հեռու կը պա-
հէր իր գաղափարաբանութիւնը: Ու եթէ ես
հաճոյքով կը նկատեմ ու կը գնահատեմ
Խորհ. Հայաստանի գրականութեան եւ ար-
ւեստի մարդին մէջ հորիզոնի այդ լայնացու-
մը, անոր համար չէ որ ատոր մէջ տկարա-
ցում մը կը տեսնեմ նոր ոգիին (այդ տկա-
րացումը չկայ, եւ ցանկալի ալ չէ, քանի որ
այդ նոր ոգին, գաղափարապաշտ հոսանքի
մը ծնունդ, ինչքան ալ որոշ կէտերու մէջ
մեր գաղափարաբանութենէն տարբեր, վերա-
նորոգիչ, մաքրագործիչ, ազնուացուցիչ, զօ-
րացուցիչ, բեղմնաւորիչ ուժ մըն է մեր ժո-
ղովուրդի մտայնութեան, բարքերուն ու մը-
շակոյթին համար). ես հորիզոնի այդ լայնա-
ցումը կը գնահատեմ, որովհետեւ ան թոյլ
պիտի տայ մեր հայրենիքին մէջ համախմ-
բուած տաղանդներուն աւելի ազատ, աւելի
այլազան, աւելի ճոխ, աւելի հզօր, ա-
ւելի զուտ գեղարուեստական կերպով արտա-
յայտել աշխարհն ու կեանքը՝ այդ նոր ոգիին
մէջէն, որով եւ մեր ազգային արդի մշակոյթը
հոն պիտի կարենայ հասնիլ աւելի գեղեցիկ,
աւելի կենդանի, աւելի կատարեալ, աւելի
մնայուն գործեր արտադրելու:

**

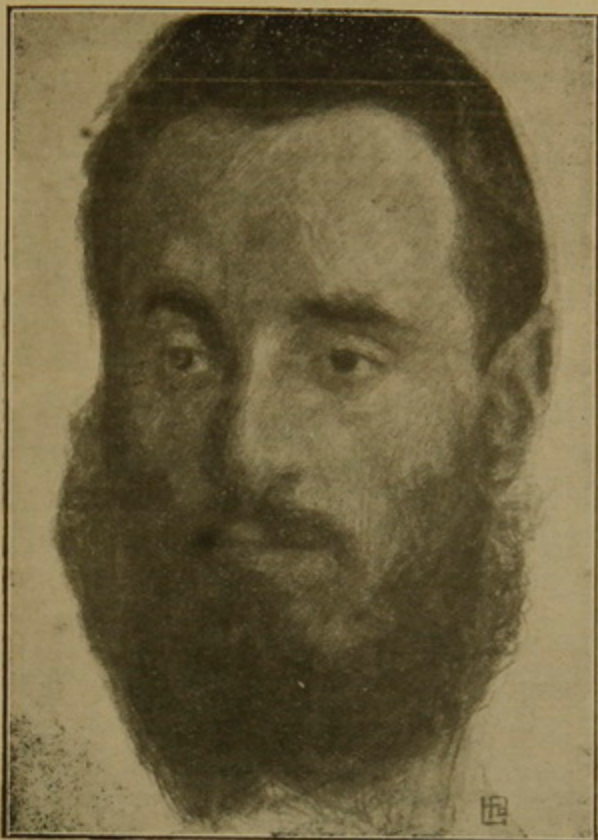
Խորհրդային Հայաստանի այժմեան մտա-
ւոր կեանքի համապատկերին վրայ նետուած
այս ընդհանուր ակնարկէն յետոյ, զանք հի-

մայ կանգ առնել անոր մտաւորական գլխաւոր
հաստատութեանց, կրթական, դրական, գի-
տական, գեղարուեստական մարդերուն մէջ
կատարուած գործին, յայտնուած էական ե-
րեւոյթներուն վրայ:

Այն հաստատութիւնը որու մասին է'ն ա-
ռաջ կ'ուզեմ խօսիլ, Երեւանի Պետական Թան-
գարանն է, — սի'րտը մեր մայրաքաղաքին,
տաճա'րը հայ մշակոյթին: Անոնք որ կը կար-
ծեն թէ Խորհ. Հայաստանը «հայ ազգային
տուն» չէ, այլ «նոր Ռուսիոյ մէկ նահանգը»,
եւ թէ հոն մեր ազգային մշակոյթը չէ թէ դար-
պացնելու, այլ աղճատելու, չարափոխելու,
ջնջելու կը ձգտին, թող երթան պտոյտ մ'ընել
Պետական Թանգարանը, — կամ՝ իր ամբող-
ջական անունով՝ Պետական Կուլտուր — Պատ-
մական Թանգարանը, — եւ պիտի տեսնեն թէ
ինչպիսի յարգանքով ու խնամքով համախմ-
բուած են հոն մեր ժողովուրդի անցեալին ու
ներկային Փօլքօրական, գեղարուեստական,
մտաւորական արժէքներուն յայտարար առար-
կաները:

Թանգարանը հաստատուած է ցարական
չրջանէն մնացած բաւական ընդարձակ պաշ-
տօնատան մը մէջ, որ ամուր չէնք մըն է, ա-
ռանց ճարտարապետական բնորոշ արժէք մը
ունենալու, ոչ ալ հայկական ոճի հետ ու եւ է
կապ ցոյց տալու: Այդ նախկին պաշտօնա-
տունը այսօր դարձած է «Կուլտուրայի Տուն».
այդ «Կուլտուրայի Տան» մեծագոյն մասին մէջ
վետեղուած գլխաւոր հաստատութիւնն է Պե-
տական Թանգարանը:

Թանգարանը ունի վեց բաժին: Առաջին
բաժինն է Հնագիտական-Փօլքօրականը, ո-
րուն վարիչներէն մին է Պ. Ստեփան Լիսից-
եան: Այնտեղ ցուցադրուած են պատերազմէն
առաջ եւ անկից ի վեր Կովկասի եւ մասնաւո-
րապէս Հայաստանի մէջ կատարուած պեղում-
ներով եւ այլազան հետախուզումներով ձեռք
բերուած ամէն տեսակ առարկաներ, նախա-
պատմական շրջաններէն սկսեալ մինչեւ մեզի

Պետ. Թանգարան. Կենդանագիր Կոմիտաս
Վարդապետի. Գործ Ե. Թադևոսեանի

ժօտ դարերու արտադրութիւն,— հին սայլի,
գութանի մնացորդներ, ղէնքեր, զրահներ,
սաղաւարտներ, կանացի զարդեր, անօթներ,
կահ-կարասիք, հեթանոսական հաւատալիքի
իրեր, հմայեկներ, յուսութիւններ, եւն: Ատոնց
մէջ կարեւոր տեղ մը կը բռնէ հանգուցեալ
յողնավաւոր աղգադրադէտ Երուանդ Լալա-
յեանի բազմամեայ տշխատանքով կազմած հա-
ւաքածուն, որուն վրայ աւելցած են իջմիածնի
Թանգարանէն բերուած ստարեկոներ եւ ուրիշ
այլեւայլ հաւաքածուներ, եւ այդ բաժինը
ճոխացած է նաեւ ու հետզհետէ աւելի պիտի
ճոխանայ խորհրդային շրջանին կատարուած
նորանոր պեղումներու եւ հետախուզութեանց
արդիւնքներով: Չեմ կրնար մոռնալ այն եր-
կար պտոյտը զոր օր մը՝ քանի մը այցելու
հայրենակիցներու հետ՝ կատարեցի այդ բաժ-
նին մէջ, ընկերակցութեամբ Պ.Ս.Լ.Խիշեանի,

որ այդ առարկաներէն ամենէն կարեւորներուն
վրայ մանրամասն ու շատ շահեկան բացա-
ւորութիւններ տուաւ մեզի:

Երկրորդ բաժնին մէջ ցուցադրուած են
քրիստոնեայ Հայաստանի հին արուեստին զա-
նազան ճիւղերուն պատկանող խումբ մը մե-
ծարժէք գործեր,— Սեւանայ վանքի, Մշոյ Ա-
ռաքելոց վանքի քանդակազարդ հոյակապ
դռները, Սեւանայ վանքի նրբաքանդակ փայ-
տէ խոյակները, Անիի Ս. Գրիգոր եկեղեցւոյն
սրմանկարներէն մէկ քանին, եւն:

Յետոյ կուգայ ընդարձակագոյն բաժինը,
որ նուիրուած է նկարչութեան եւ արձանագոր-
ծութեան: Երկար ճեմելիք մըն է, որուն ըս-
կիցը, ապակեւոր դարակներու մէջ դրուած
են նկարազարդ հայերէն հին ձեռագիրներ,

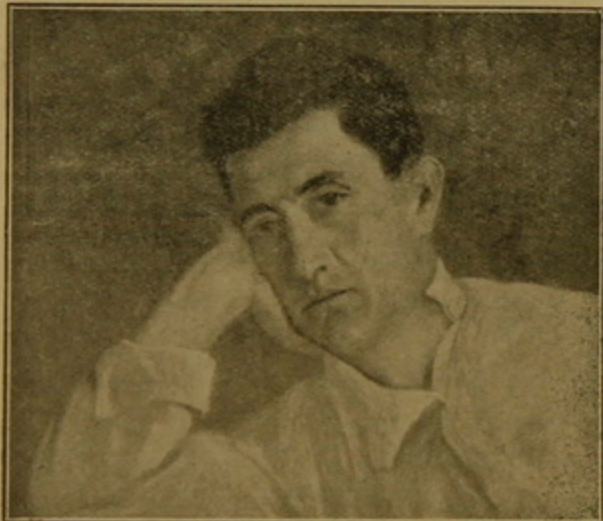

Պետ. Թանգարան. Հայ գեղջկուհի մը
Անդրի Տիկին Ուրարդու Քոչարեանի

անոնցմէ որ պատերազմի ատեն Թրքահայաստանէն բերուած են եւ որոնց մէջ կան, ինչպէս Մշոյ հսկայ գեղանկար Ճաղընտիրը — հայ արուեստի հրաշալիքներ: Յառաջանալով ճեմելիքին մէջ, կը տեսնենք երկար շարք մը ժամանակակից հայ եւ օտար նկարիչներու արտադրութեանց, ժէ. դարէն մինչեւ ներկայ ընկած: Հոն կը տեսնենք է՛ն առաջ Ստեփաննոս Լեւոնցիի եւ մանաւանդ Յովնաթաններու հարստութեան՝ (որ մօտ երկու դար տաղանդաւոր արուեստագէտներու յաջորդութիւն մը տուած է) լաւագոյն գործերէն նմուշներ, սկսեալ բանաստեղծ Նաղաշ Յովնաթանէն մինչեւ անոր թուր՝ Յովնաթան Յովնաթանեան որ Եղիազար կաթողիկոսի օրով՝ իր աշակերտներով մէկտեղ՝ էջմիածնի տաճարին որմազարդութիւնը կատարած է, ու մինչեւ Յակոբ Յովնաթանեան, որ 1830-50ի ատենները ապրած է Թիֆլիսի մէջ եւ եղած է զմայլելի դիմանկարիչ մը, ինչ որ կը հաստատեն իրմէ ցուցադրուած մեծ նրբութեամբ եւ կենդանութեամբ քանի մը գործերը: Յետոյ, կը տեսնենք մեզի աւելի մօտիկ՝ հանգուցեալ աւանաւոր հայ նկարիչներու (Այվազովսքիի, Վարդգէս Սուրէնեանի, Բաշինջաղեանի, զրծագրիչ — ծաղրանկարիչ Վանօ Խօճապէկեանի) գործեր: Յետոյ, բազմաթիւ արտադրութիւններ մեր այժմեան լաւագոյն արեւելահայ նկարիչներու, Մարտիրոս Սարեանի, Եղիշէ Թադէոսեանի, Փանոս Թերլէմէզեանի, Ստեփան Աղաջանեանի, Յակոբ Կոջոյեանի, Գրիգոր Շարբարձեանի, Տարազրոսի, Վահրամ Գայֆէջեանի, Գարրիէլ Գիւրջեանի, Սեդրաք Առաքելեանի, Վարդան Ախիկեանի եւ ուրիշներու, որոնց կը միանան արեւմտահայ քանի մը յայտնի վարպետներու գործեր՝ Զաքարեանի, Շահինի, Տիկին Արմինիա Բարայեանի, Ալիսաղեանի, եւ: Շահինի գործերէն հոն ցուցադրուածները մեծ մասամբ Թանգարանին վարչութիւնը ինքն իսկ է որ գնած է, բայց Զաքարեանէն եւ Շահինէն քանի մը կարեւոր էջեր եւ միւս արեւմտահայ նկարիչներու գոր-

ծերը՝ Տիգրան խան Քէլէկեանն է որ նուիրած է Թանգարանին:

Նոյն բաժնին մէջ կը գտնուին նաեւ արձանագործական արտադրութիւնները, որոնց մէջ աչքի կը դարնեն քանի մը հզօր գործերը Յակոբ Գիւրջեանի որ Փարիզի մէջ շատոնց ի վեր մեծապէս գնահատուած արուեստագէտ մըն է, Արա Սարգսեանի որ 6-7 տարի առաջ Փարիզէն գնաց Երեւան ու այժմ Կովկասի առաջին արուեստագէտներէն մին է, ինչպէս եւ Խորհ. Հայաստանի մէջ այս վերջին շրջանին երեւան ելած քանի մը երիտասարդ ու տաղանդաւոր արուեստագէտներու, տիկին Ուրարդու Քոչարեանի, Վահրամ Թարեանի,

Պետ. Թանգարան

Կենդանագիր Ակսել Բակունցի
Գործ Փանոս Թերլէմէզեանի

Ս. Ստեփանեանի (ի՛նչ սիրուն գործ է այս վերջնոյն «Աղբիւրը զացող աղջիկը»):

Յետոյ կը հասնինք միջազգային նկարչութեան մասը, ուր կը գտնենք արժէքաւոր գործեր (ամենամեծ մասամբ Միութեան կեդր. կառավարութենէն նուիրուած Երեւանի Թանգարանին), Եւրոպայի մէկ կարեւոր նկարը, Հիւպէո Ռոպէոի քանի մը ընտիր էջեր, Փլաման նկարիչներու գործեր, ուսու նշանաւոր նկարիչներու արտադրութիւններ, եւ:

Նկարչութեան եւ արձանագործութեան բաժնին վարիչներն են Պ. Մ. Սարեան եւ Պ. Դրամբեան:

Յետոյ կը հասնինք Թանգարանին ամենէն յուղիչ, ամենէն նուիրական բաժինը, հայ մեծ մտաւորականներու յուշավայրը: Սրահներէն մին յատկացուած է համայնավար յեղափոխութեան ռազմիրաններուն, մեծ գործիչներուն, մտաւորականներուն, հայ եւ օտարագ-

Պետ. Թանգարան

«Զրի ետեւից». արձան Ս. Ստեփանեանի.

գի: Լենին, Սթալին, Շահումեան, Միսանիկեան, եւն. այժմեան ղեկավարներէն՝ Խանջեան, Սահակ Տէր Գաբրիէլեան, եւն. հոն ունին իրենց կիսանդրին կամ դիմանկարը՝ ծանօթ արուեստագէտներու ձեռքով յօրինուած. Վահան Տէրեանի կիսանդրին, հոյակապ գործ

Յակոբ Գիւրջեանի, պատերուն վրայ կամ ապակեւոր պահարաններուն մէջ՝ դիմանկարները կամ լուսանկարները (ու իրենց հրատարակած գրքերը, իրենց ձեռագիրներէն մէկ քանին) Զարենցի, Յակոբ Յակոբեանի, Շուշանիկ Կուրղինեանի, Ակսել Բակունցի, Նորենցի, Ալաղանի, Գուրգէն Մահարիի եւն: Միւս սրահներուն մէջ՝ որ յատկացուած են Նախախորհրդային շրջանի դէմքերուն, կը գտնենք պատերուն վրայ քանի մը դիմանկարներ եւ՝ երկար շարք մը ապակեւոր պահարաններու մէջ՝ լուսանկարները, ձեռագիրները, գրքերը եւ այլադան ընտանի առարկաներ հանգուցեալ եւ կենդանի ականաւոր մտաւորականներու, Արովեանի, Սայեաթ - Նովայի, Նալբանդեանի, Ալամդարեանի, Դոդոխեանի, Պոզեանցի, Աղայեանի, Սունդուկեանցի, Ադամեանի, Մուրացանի, Պարոնեանի, Բաֆֆիի, Ռ. Պատկանեանի, տիկին Սիրանոյշի, Յովհ. Յովհաննիսեանի, Շիրվանդադէի, Նարդոսի, Յովհ. Թումանեանի, Լէօի, Աւ. Իսահակեանի, Դերենիկ Դեմիրճեանի, Ստեփան Զօրեանի, եւն եւն: Իմ այնտեղ եղած ատենս նոր դեր էին պատին վրայ բարձր ու աչքի զարնող տեղ մը՝ Կոմիտաս վարդապետի երիտասարդութեան կենդանագիրը, սքանչելի գործ Նիլիէ Թադէոսեանի, ու մասնաւոր պահարան մը յատկացուցեր էին Միսաք Մեծարենցի, որուն մէջ դրուած լուսանկարը, գրքերն ու ձեռագիրները Պոլսէն զրկուած էին՝ վաղամեռիկ բանաստեղծին մտերմին՝ Աղբիւր Անմահութեանի հեղինակին ձեռքով: Իմ երեւանէն մեկնելէս քիչ յետոյ Թանգարանին այդ սրահներէն մէկուն մէջ Յովհ. Թումանեանի յատկացուած մասնաւոր ցուցահանդէս մը սարքուեր է, ուր մեծ բանաստեղծին զանազան լուսանկարները, նկարիչներէ յօրինուած կենդանագրիւնները, ձեռագիրները՝ գրքերը՝ զանազան տպագրութիւններով, եւ իր ընտանի սեփական առարկաներէն շատերը ի տես դրուեր են, ու Թանգարանի այդ բաժնին պատերէն միոյն վրայ ընդ միշտ կախեր են դե-

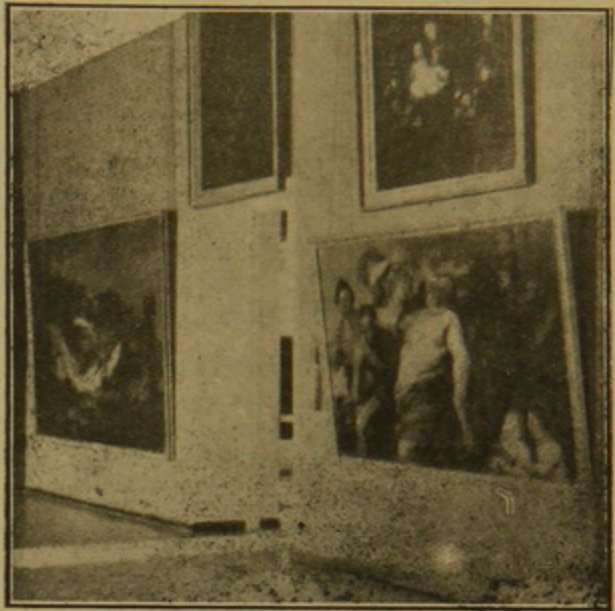
տուցանեն Պետ. Երաժշտանոցին եւ նորահաս-
տատ Պետ. Օփերային. իսկ ձեռագիրներուն
մէջ գտնուած նոթերը, կիսաւարտ գրուած ք-
ները պիտի ուսումնասիրուին անշուշտ հեղի-
նակաւոր երաժիշտներուն կողմէ՝ զոր ունինք
Երեւանի մէջ:

Զեռագրական այդ հաւաքածուները կու-
գան աւելնալ արդէն իսկ հոն համախմբուած
կարեւոր ու այլազան հաւաքածուներուն, ուր
կը գտնուին Ռաֆայէլ Պատկանեանէն 200 նա-
մակներ, Ս. Նազարեանէն, Մ. Նալբանդեա-
նէն, Գ. Սունդուկեանցէն, Գ. Արծրունիէն,
Ս. Շահապիղէն, Պ. Աղամեանէն, Դոդոխեանէն
ձեռագիրներ, նամակներ, այլեւայլ թուղթեր,
նկարներ եւ դիւանական նիւթեր, Խ. Արով-
եանի մէկ տետրակը եւ քանի մը գրութիւննե-
րը, Յ. Թումանեանի չարք մը ձեռագիրներն ու
նամակները, Շիրվանդադէի յօթելանական
նիւթերն ու այլ թուղթերը, Յովհ. Յովհան-
նիսեանի եւ Ղ. Աղայեանի ձեռագրական ամ-
բողջ ժառանգութիւնը, Պ. Պոչեանի, Շ.
Կուրղինեանի, Վ. Տէրեանի դիւանական թղ-
թածրարները, Մուրացանի, Վրթանէս Փա-
փաղեանի, Վ. Միրաքեանի, Ա. Ծատուրեանի,
Աւ. Իսահակեանի չարք մը ձեռագիրներ, եւն.:

Այդ բաժնին մէջ դեռ տեղ չունին եւ
հաւանօրէն առ այժմ չեն կրնար ունենալ եկե-
ղեցական մեծ մտաւորականները, Մխիթար,
Բագրատունի, Ալիշան, Գաթըրճեան, Այ-
տրեան, Խրիմեան, Սրուանձտեանց, Եղիշէ
Դուրեան, Տաչեան, եւն: Անոնց ալ օր մը
անշուշտ կը տրուի անկիւնը որուն իրաւունք
ունին, որովհետեւ, ինչպէս Կոմիտաս, միմի-
այն կրօնի մարդիկ չեն եղած, այլ է՛ն առաջ
հայ մշակոյթի երախտաւորներ:

Արդէն իսկ, Խրիմեան՝ որմէ «ցուցադրու-
մի տեսակէտով չարք մը հետաքրքրական ի-
րեր» հոն հաւաքուած են, ունի իր անկիւնը:

Գրական բաժինը ունի նաեւ թատրոնի եւ
երաժշտութեան ենթաբաժիններ որոնք դեռ
սաղմնային վիճակի մէջ են բայց ուր արդէն

Պետ. Թանգարան. Ֆրաման նկարիչներու
գործեր

հաւաքուած կան Պետրոս Աղամեանի, Ամիրան
Մանդինեանի եւ տիկին Սիրանոյշի, ինչպէս եւ
Սպենդիարեանի, Կոմիտասի, Եկմալեանի,
Կարա - Մուրզայի, Բրուտեանի եւ Տիգրանեա-
նի վերաբերեալ իրեր:

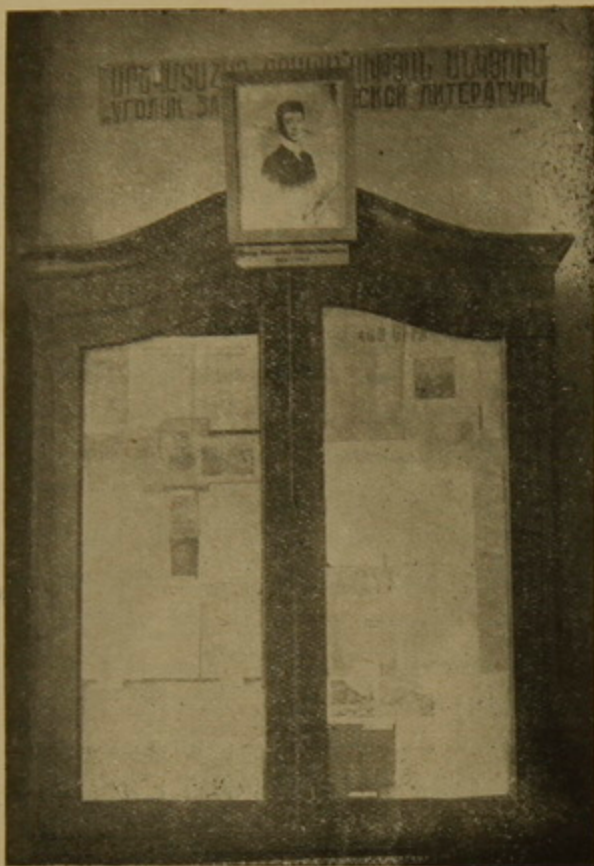
Թանգարանին հինգերորդ բաժինը փոք-
րիկ խուց մըն է, ուր ամփոփուած են հայե-
րէն հին ձեռագիրները, 1500ի չափ. «գրական
բաժին»ին (այսինքն մտաւորականներու յու-
շափայրին եւ ձեռագրատան) վարիչներէն մին
է Պ. Խորէն Սարգսեան: Յաճախ հաճոյքը ու-
նեցայ տեսնելու Պ. Սարգսեանը, զոր կը
գտնէի միշտ ձեռագրատան գրասեղանին առ-
ջեւ նստած՝ աշխատանք մը կատարելու վը-
րայ: Որովհետեւ կարգ մը ձեռագիրներէ
քուչակեան տաղեր ունէի օրինակելու, ամէն
անգամուն ան ամենասիրալիք աղնութեամբ՝
ուզած ձեռագիրներս կուտար, իր աշխատանքը
կ'ընդհատէր ու կ'երթար ուրիշ գործով զբաղիլ
եւ զիս կը ձգէր առանձին, որպէս զի այդ
խուցին մէջ, որ փոքր է, այդ սեղանին վրայ՝
որ ընդարձակ չէ, հանդիստ կատարեմ իմ օ-
րինակութիւններս:

Այս վերջերս իմացայ որ Պետական Թանգարանին վերին տեսչութիւնը յանձնուեր է այն շատ համակրելի, համեստ ու ազնիւ երկտասարդ մտաւորականին որ է Վաղարշակ Նորենցը, ամենէն նուրբ ու զգայուն քնարերգակը Խորհրդային Հայաստանի: Իւրաքանչիւր բաժնի վարիչները նոյն անձերը կը մնան: Ի՞նչքան լաւ է որ այդ մշակութային մեծ հաստատութեան իւրաքանչիւր բաժնին վարչութիւնը յանձնուած ըլլայ բանասէրներու, արուեստագէտներու, եւ վերին տեսչութիւնը՝ բանաստեղծի մը:

Թանգարանն ունի նաեւ վեցերորդ բաժին մը, այն է յեղափոխական սեկտորը, ինչպէս զայն կ'անուանեն: Երկար սրահ մըն է ուր համախմբուած են՝ ապակեւոր պահարաններու մէջ կամ պատերուն վրայ՝ պատկերներ, լրագիրներ, գրքեր, զանազան առարկաներ որ կապ ունին հոկտեմբերեան ռուս յեղափոխութեան եւ նոյեմբերեան Հայ յեղափոխութեան հետ:

Կուրտուրայի Տան մէջ, Թանգարանին կից, կը գտնուին, մէկ կողմը՝ Պետական Մատենադարանը, եւ Մեկրտչեան Գոնտի Գանձաժողովի գրասենեակը, եւ միւս կողմը՝ «Գրողների Տունը», որոնց վրայ պիտի խօսիմ յաջորդ յօդուածովս:

Երեւանի Պետական Թանգարանը՝ իր ճոխ ու ալլաղան ամբողջութեան մէջ՝ բովանդակ կովկասի մէջ չունի իր համարժէքը: Այցելեցի Թիֆլիսի վրացական Պետական Թանգարանը — ուր տեսայ պարսկական ղեղեցիկ դործեր, վրացի քանի մը տաղանդաւոր նկարիչներու շահեկան արտադրութիւններ, եւ արժէքաւոր դործեր Զովնաթանեանի, Վանօ Խօճապէկեանի, Թաղէսեանի եւ Շարբարձեանի, բայց Երեւանի Թանգարանին հետ համեմատութեան չի կրնալ գրուիլ: Ինծի հաւաստեցին որ Երեւանի Պետ. Թանգարանին նկարչական բաժինը Խորհ. Միութեան մէջ երրորդն է արժէքով:

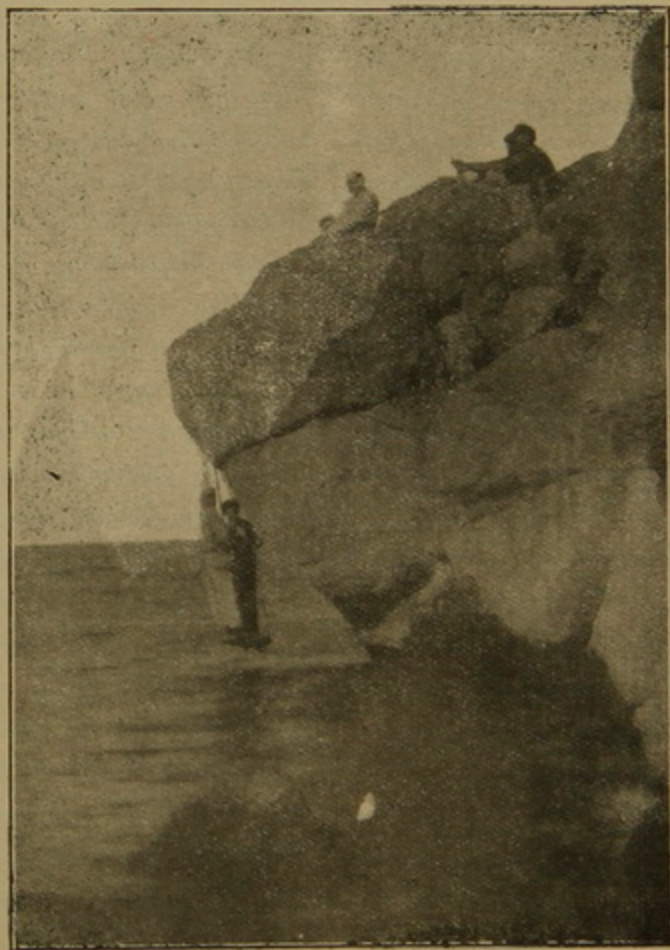

Պետ. Թանգարան. Միսաք Մեծարեցի պահարանը

Շէնքը, որ բաւական ընդարձակ է, նեղ կուգայ արդէն այդ հետզհետէ ճոխացող եւ ղեռ աւելի ճոխանալու սահմանուած բոլոր բաժիններուն. տեղ տեղ խճողում կը զգացուի. նկարներու ճեմելիքը շատ երկար է ու նեղ, եւ պատկերներուն հրապոյրը լուազոյն կերպով վայելելու համար քիչ մը հեռուէն զանոնք դիտել կարելի չէ: Յուշավայրի բաժինը որ քանի մը սրահ կը բռնէ, քիչ յետոյ շատ անձուկ պիտի ըլլայ՝ բովանդակելու համար ամէն ինչ որ ծրագրուած է կամ կը փափարուի ղեռ ստանալ եւ հոն ղետեղել: Զեռագրատունը, ինչպէս ըսի արդէն, շատ փոքրիկ խուց մըն է:

Երանի թէ գտնուէր մեծահարուստ Հայ մը որ ուզէր իր անունն անմահացնել՝ նուիրելով հարկ եղած գումարը որպէս զի Թան-

գարանը, ինչպէս եւ Մատենադարանը, որ ալէտք են այդ շինութիւնը իրազործելու հա-
 ա'լ աւելի անձուկ է պարունակելու համար մար :
 իր մէկ միլիոնի մօտեցող գրքերը, իրենց ար-
 ժանաւոր լայնատարած՝ ու պատշաճ բաժա-
 նումներով նոր շէնքն ունենային : Դրժ-
 ուար է սակայն այդպիսի յոյս մը ու-
 նենալ այս միջոցին ուր մեր բոլոր ու-
 նեւոր հայրենակիցները տնտեսական սուր
 տազնապէն ահագին կորուստներ ըրած ըլլալ-
 նէն կը տրտնջան : Մաղթենք որ Հայաստանի
 Մպասելով այդ բարերաստիկ օրուան,
 Մեկքոնեան Խօնտի Յանձնաժողովը արդէն
 նախաձեռնութիւն մը առած է, որ պիտի նը-
 պաստէ իրենց հետզհետէ ծանրացող բեռէն
 թեթեւցնելու թէ՛ Մատենադարանը եւ թէ՛
 մասամբ՝ Թանգարանը, — այն է Մեկքոնեան
 Խօնտի տարեկան 3000 ոսկի հասոյթին մէկ
 մասը յատկացնել Հայագիտական Մատենա-

Հայաստանի Հնութեանց Պահպանութեան
 Կոմիտէի Սեւանայ հնագիտական արշաւանք.
 (Օճաքերդի սեպագիր արձագրութեան
 Էսքամփահանումը, 1926ին) .

կառավարութիւնը ինքն իսկ՝ երկրին ճար-
 տարարուեստին զարդացման հետեւանքով
 հասնի գտնելու այդ նիւթական միջոցները որ
 գարանի մը շէնքին կառուցման եւ հոն փո-
 խադրել Պետական Մատենադարանի Հայագի-
 տական ինչպէս եւ կովկասագիտական եւ ա-

րեւելադիտական՝ բոլոր գրքերը ու նաեւ հոն համախմբել բոլոր հայերէն հին ձեռագիրները, թէ՛ այն 1500ը որ Պետ. Թանգարանին փոքրիկ խուցին մէջ զիջուած են, թէ՛ այն մօտ 8000ը որ Էջմիածնի Մատենադարանին մէջ կը գտնուին: Ենթադրեալ, Թամասեան ճարտարագետին ղեկավարութեան տակ, Հայաստանի հրաբխային վարդապետ քարով՝ սկսուած էր արդէն կառուցուիլ՝ երբ Երեւան էի, ու հիմայ աւարտելու վրայ ըլլալու է: Ան շատ մօտիկ է Մանկավարժական Համալսարանին, որու թաղերէնքն ու աշակերտները պիտի կարենան հոն հաւաքուելիք գրքերէն ու ձեռագիրներէն դիւրութեամբ օգտուիլ՝ երբ պէտք ունենան: Ուրախ եմ որ Փարիզի Հայ Տիկնանց Միութիւնը որոշեց այդ շինութեան ծախքերուն մասնակցիլ: Միութիւնը քանի մը տարի առաջ հաւաքած էր գումար մը՝ (1000 անգլ. ոսկիէն քիչ աւելի) Փարիզահայ տուն մը շինելու համար Երեւանի մէջ. այդ գումարով անհնար ըլլալով բաղմասնեակ մեծ տուն մը (ինչպէս է Զօկի ամերիկահայ տունը) կառուցանել, խորհուած էր Մսուր մը շինել՝ եթէ Միութիւնը շարունակէր հանգանակութիւնը եւ գումարը քիչ մը ստուարացնէր. տնտեսական տաղնապը անկարելի դարձուց այդ հանգանակութեան շարունակումը. լսելէ յետոյ իմ զեկոյցս այդ մասին, Միութեան վարչութիւնը հաճեցաւ ընդունիլ թելադրութիւնս, այն է գումարը նոր կառուցող Մատենադարանին մէջ փարիզահայ Տիկնանց Միութեան անունով սրահի մը շինութեան յատկացնել, եւ այդ սրահն ալ հիմայ շինուած ըլլալու է արդէն: Մեղքոնեան Ծօծոտի Յանձնաժողովի յօքնաջան ու կորովի քարտուղարը, Յովհ. Յակոբեան, որ մեծ եսանդով ու գիտակցութեամբ կը վարէ այդ Յանձնաժողովի բաղմամբը. գործունէութիւնը եւ որուն կը սլարտինք նաեւ այդ Մատենադարանի հաստատման գաղափարը, կը փափաքի որ արտասահմանէն պողպատեայ դարակներ

նուիրուին այդ Մատենադարանին, որպէս զի անոնց մէջ ամփոփուին — ինչպէս եւրոպական մեծ մատենադարաններուն մէջ —, հրդեհի վտանգին դէմ ընդ միշտ պաշտպանուած մնալու համար, Թանկագին ձեռագիրներն ու հալուադիւտ գրքերը: Յակոբեան կը փափաքի նաեւ հիմնել այդ Մատենադարանին մէջ տըպարան մը, հայագիտական գրքերու տպագրութեան միայն յատկացուած: Պետական մեծ տպարանը այնքան ծանրաբեռնուած է որ շատ մը գործեր երկար սպասել ստիպուած են մինչեւ իրենց կարգը գայ. այդպէսով հայագիտական աշխատութիւնները աւելի շուտ լոյս պիտի կարենային տեսնել: Տպարանը հիմնելու համար ուրիշ բանի պէտք չկայ բայց եթէ մեծ ու փոքր երկու մամուլի, մօտ 5-600 ոսկիի ծախք մը. մնացեալը հոն կը ճարեն: Պողպատեայ դարակներուն համար, որ բաւական բաղմամբիւ պէտք է ըլլան, քիչ մ'աւելի մեծ գումարի պէտք կայ, բայց կարելի է զանոնք մաս առ մաս ղրկել: Դիմումներ եղան թէ՛ դարակներուն եւ թէ՛ երկու մամուլին համար՝ ունեւոր հայրենակիցներու մօտ, բայց առանց արդիւնքի. այս անիծեալ անվերջ տաղնապը քսակները ամուր փակելու կը ստիպէ նոյն իսկ անոնք որ ուրիշ ատեն սիրով պիտի ուղէին ընդ առաջ երթալ այսպիսի խնդրանքներու, ու ոմանց ալ թերեւս իրր պատրուակ կը ծառայէ իրենց անտարբերութիւնը կամ ժլատութիւնը սքօղելու: Երանի թէ գտնուին այս տողերը կարդացողներուն մէջ ազգասէր անձնաւորութիւններ, որ ըմբռնեն կարեւորութիւնը այս գործին եւ տաղնապը արհամարհելով՝ յանձն առնեն նիւթական զոհողութիւնը (որ համեստ ալ է ներկայ պարագային) եւ նուիրեն այդ Մեղքոնեան նորակառոյց Մատենադարանին պողպատեայ դարակներ որ իրենց անունով հոն պիտի զետեղուին եւ այդ Մատենադարանին մէջ հիմնուելիք տպարանին ընծայեն պէտք եղած երկու տպագրական մեքենաները: Ատով մեր

հայրենիքի մշակութային գործին կարևոր
ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլան:

Ժողովուրդին հետաքրքրութիւնը մեծ է
Թանգարանին հանդէպ: Ամէն անգամ որ դա-
ցի հոն, այցելուներ դտայ բոլոր բաժիններուն
մէջ: Իսկ «Հանգստեան օրերուն» խուռն բաղ-
մութիւն է որ կուգայ այցելել Թան-
գարանը, եւ հաճոյքով կը դիտէի որ այ-
ցելուները, ամէն տարիքէ, բայց մեծ մասամբ
երիտասարդներ, ինչքան ամփոփուած, ու-
շագիւր, լուրջ ձեւով կանգ կ'առնէին, մասնա-

ւորապէս հայ մտաւորականներու յուշավայ-
րի պատկառազգու բաժնին մէջ եւ երկարօրէն
կը դիտէին մշակութային զանձերը, կամ հայ
մտաւոր կեանքի երէկուան ու այսօրուան յի-
շատակները որ հոն համախմբուած են:

Դպրոցներ շատ կան Երեւան, ու շատ
տեսակի, մին միւսէն օգտակար, բայց ամե-
նէն հրահանգիչ ու ոգեւորիչ դպրոցը՝ այդ
Թանգարանն է:

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ